

Yönetici

Ahmet ÖZEL

peygamber olarak Hz. Muhammed

Giriş

Resûlullâh'ın peygamberlik misyonu ferdî ve manevî hayatın olduğu kadar sosyal ve maddî hayatın da mükemmellik ölçüsünü ortaya koymayı, her iki alanda da insanlara kılavuzluk yapmayı kapsamaktadır. Müslümanlar inançları gereği Hz. Peygamber'in her iki alandaki kılavuzluk ve otoritesini kabul etmekle birlikte, İslâm dünyasında onu tanıma ve anlama konusunda genellikle yeni bir sosyal düzenin kurucusu olarak gösterdiği faaliyetlerden çok ferdî ve manevî hayata kılavuzluğuna alaka duyulmuş, hayatıyla ilgili literatür de daha çok bu istikâmette gelişme göstermiştir. Esasen tarih boyunca Müslüman toplumlarda sosyal hayatın Kur'ân ve Sünnet'te belirlenen temel esaslar çerçevesinde şekillenmiş bulunması da insanların bu yönelişlerinde etkili olmuş, manevî olgunluk, erdemli bir ferdî hayat kadar düzenli ve huzurlu bir sosyal hayat için de ulaşılması gereken bir amaç olarak görülmüştür. Batı dünyasında ise din ile hayatın maddî alanlarını birbirinden ayıran yaygın telakkî çerçevesinde peygamberliğin yalnızca ferdî ve manevî hayata kılavuzluk şeklinde kabul edilmesi Hz. Peygamber'in sosyal misyonu ve tarihî rolünün kavranmasında karşılaşılan ciddi zorlukların başında gelmekte ve dolayısıyla Resûlullâh sosyal ve siyasal hayata fazla angaje olmuş görülmektedir. Bir diğer problem de Batı'nın yüzyıllar boyunca karşı karşıya kaldığı ve savaştığı rakip bir uygarlığın kurucusu olarak Hz. Peygamber hakkında ortaçağ boyunca teşekkül eden önyargılardan ve menfî tasavvurdan hâlâ kurtulamamış olunmasıdır. Ayrıca Resûlullâh'ın manevî yönünün beşerî faaliyetleriyle örtülü olması da bunda önemli rol oynamıştır.

Dünya çapında büyük yankılar uyandıran bir hareketin önderi olarak Hz. Peygamber'in olağanüstü başarısı, manevî ve maddî olmak üzere iki sâikle izah edilmeye çalışılmıştır. Genelde din âlimlerinin ve diğer Müslümanların benimsediği birincisi, Allah tarafından peygam-

ber olarak seçildiği ve dolayısıyla başarısının ilâhî kaynaklı olduğu; Batılı araştırmacılarla tarihçilerin izlediği ikincisi ise başarısının tarihî ve diğer tecrübî sebeplere dayandığı, bu konuda dikkat çekici liderlik vasıfları ve karizmatik şahsiyetinin etkili olduğu yolundadır. Hz. Peygamber'in İslâm'da örnek kabul edilen ideal kişiliği ile tarihî kişiliğini yansıtan iki yönü zorunlu olarak birbiriyle çelişmez; aksine bunların her biri kendi araştırma yolunu ve analiz yöntemini izleyen iki ayrı sorgulamayı gerektirir. Allah'ın, elçisine yardım ve desteği inanan için tartışılmaz olmakla birlikte Resûlullâh'ın başarısını izahta sahip bulunduğu üstün vasıfları göz ardı etmek, onun bir insan olarak büyüklüğünü sadece ilâhî mesajı nakleden önemsiz bir vasıta seviyesine düşürme riskini taşır.¹ Bu durumda getirdiği mesajı bizzat anlayıp yaşayarak insanlara gösterme ve toplumu dönüştürme misyonunu, dinî hayat kadar sosyal hayattaki örneklik ve kılavuzluk rolünü kavramada da zorlukla karşılaşılır.

Hz. Peygamber çeşitli âyetlerde açıkça belirtildiği üzere diğer insanlar gibi bir insandır (el-İsrâ 17/93, el-Kehf 18/110, Fussilet 41/6). Fakat insanlara örnek olduğuna (el-Ahzâb 33/21), yüksek bir ahlâk üzere bulunduğuna (el-Kalem 68/4), Allah'ın büyük lütuf ve esirgemesine nâil olduğuna, kendisine hikmet bahşedildiğine (en-Nisâ 4/113, el-İsrâ 17/39, 87), ilim verildiğine (el-Bakara 2/145, Âl-i İmrân 3/61, er-Ra'd 13/37), kaba ve katı yürekli olmadığına (Âl-i İmrân 3/159), insanlardan korunduğuna (el-Mâide 5/67), ilâhî yardımla desteklendiğine (el-Enfâl 8/62, et-Tevbe 9/40, el-Feth 48/3), ilâhî gözleme/koruma altında olduğuna (et-Tûr 52/48), hidâyete, dosdoğru yola erdirildiğine (el-En'âm 6/161, Yâsîn 36/4, ez-Zuhruf 43/43, el-Feth 48/2, el-Hac 22/67, ed-Duhâ 93/7), hak ile gönderildiğine (el-Bakara 2/119, en-Nisâ 4/170, Fâtır 35/24), üzerine sükûnet ve huzur duygusu indirildiğine (et-Tevbe 9/26, 40, el-Feth 48/26), göğsünün açılıp genişletildiğine (el-İnşirâh 94/1), Allah ve meleklerin ona salât okuduğuna (el-Ahzâb 33/56), inananlara çok düşkün, çok şefkatli ve merhametli olduğuna (et-Tevbe 9/128) dair âyetler yanında hadis ve siyer kaynaklarında da kaydedildiği üzere diğer insanlardan farklı bir kişilik ve birikime sahip olduğu, üstün vasıflarla donatıldığı, başarısının temelinde de vahyin bulunduğu ve toplumu bunun kılavuzluğunda yönettiği şüphesizdir. Bu çerçevede güçlü ve sağlıklı bir vücut yapısı, derin bir sezgi, anlayış ve kavrayış kabiliyeti, sağlam bir hafıza, etkili hitâbet, ihlas, sabır, cesaret, hilim, cömert-

1 F. Buhl-A.T. Welch, "Muhammad", *Encyclopaedia of Islam* (new edition), c. VII, s. 360.

lik, hayâ, iyi geçim, şefkat ve merhamet, vefa, tevâzu, adalet, emanet, iffet, doğruluk gibi üstün vasıflara sahipti. Bununla birlikte peygamber olarak görevlendirilmesinin bu özelliklerinden dolayı değil de ilâhî seçimin bir sonucu olduğunu belirtmek gerekir. Böyle bir görev verilen kişinin anılan müspet vasıfları taşıması tabii ve gerekli olmakla birlikte bu özelliklere sahip olmak peygamberlik için yeterli değildir. Zira Allah'ın hiçbir kimseye ihtiyacı yoktur ve bu vasıfları istediği kulu bahşeder.

Resûlullâh'ın bütün bu yetenek ve vasıflarıyla birlikte herhangi bir insan gibi yaşadığına ve tabiatüstü özelliği bulunmayan bir insan gibi diğerlerince izlenebilecek örnek bir hayat sürdürdüğüne işaret etmek gerekir. Aksi halde onun hayatı Kur'ân-ı Kerîm'de de belirtildiği üzere insanlık için mükemmel bir örnek olarak mülâhaza edilemezdi.² O karakter, ahlâk, arzu ve eğilimleri farklı olan bütün insanlara bir rehber olarak gönderildiğinden bunların bütün ferdi ve sosyal ihtiyaç ve sorunlarını giderecek bir ruhî ve fikrî olgunlukla donatılmıştı. İzlediği siyaset de bütün fert ve toplumları kapsayan ve bütün eğilimleriyle insan tabiatını göz önünde bulunduran bir genişlik ve derinlik taşıyordu. Hz. Peygamber'in insanlık tarihinde siyasî, hukukî, ekonomik ve sosyal alanlarda ortaya koyduğu değerleri bilfiil uygulamayı başardığı bilinen tek peygamber ve lider olması da bu beşerî kılavuzluk ve önderlik misyonunun bir gereğidir.

İlk dönemlerden itibaren Müslüman müellifler Resûlullâh'ın büyük kahramanlıklarını ve olağanüstü başarılarını onun peygamberlik misyonu, Allah'ın yardımına mazhar olmasıyla izaha çalışırken Batılı araştırmacılar buna da vurgu yapan nâdir örnekler dışında genellikle şahsî kabiliyet ve becerilerini öne çıkarmışlardır. Sözelimi W. Montgomery Watt, ortaya çıktığı zaman yaşadığı bölgedeki siyasal, sosyal, ekonomik ve dinî şartlar başarısını kolaylaştırmada etkili olsa da Hz. Peygamber'in sahip bulunduğu üstün vasıflar olmasaydı bu olağanüstü başarının mümkün olamayacağını belirterek bu vasıfları üçe ayırır. Bunların başında gelen manevî keşif istidadıyla -Müslümanlara göre vahiyle- Arap dünyası, sosyal gerginliklerin çözümlenmesini sağlayan bir fikirler temeline (ideolojik bir esasa) kavuşmuştu. Böyle bir temelin kurulabilmesi için aynı zamanda hem devrin sosyal rahatsızlığının asıl sebeplerini sezışe (ferâset) hem insanı varlığının en derinlerine kadar sarsabilecek bir şekilde bu sezgiyi ifade edebilecek bir dehâya ihtiyaç vardı. İkincisi bir devlet adamı olarak sahip bulun-

² Afzal ur Rahman, *Muhammad as a Military Leader*, Delhi 1990, s. 11-13.

duğu bilgeliktir. Kur'an'daki kavramsal yapı sadece bir temelden ibarettir. Bu temelin üzerinde somut politikalar ve kurumların oluşturduğu bir yapının kurulması gerekirdi. Onun izlediği siyasî strateji ve sosyal reformlarındaki bilgeliği, küçük devletinin süratle bir dünya imparatorluğu haline gelmesinde, sosyal kurumlarının farklı muhitlere intibak etmesi ve on üç yüzyıldan fazla devam etmesinde kendisine göstermektedir. Üçüncüsü bir yönetici olarak sahip olduğu ince görüşlülük ve maharet ile idarî işleri havale ettiği insanları seçmedeki bilgeliğidir. Uygulamada hata ve tereddüt olursa, sağlam kurumlar ve kusursuz bir siyaset başarı sağlamaz. Vefat ettiğinde, kurduğu devlet, onun kaybıyla uğradığı sarsıntıya karşı koyabilecek güçteydi ve bu sarsıntıyı atlattıktan sonra akıl almaz bir hızla yayılabildi. İnsan İslâm'ın başlangıç tarihi ve Hz. Peygamber'in hayatı üzerine düşündükçe onun gerçekleştirdiklerinin büyüklüğü karşısında şaşkınlığı da o nisbette artar. Şartlar ona pek az insana nasip olacak bir fırsat vermişti, fakat o da bu fırsatı hakkıyla değerlendiren biriydi. Eğer onun bu manevî keşif, devlet adamlığı ve yöneticilik yetenekleri ve bunların ötesinde Allah'a güveni ve kendisini Allah'ın gönderdiğine sarsılmaz inancı olmasaydı insanlık tarihinin önemli bir bölümü hiçbir zaman yazılmış olmayacaktı.³

Diğer bazı Batılı araştırmacılar da Hz. Peygamber'in hayatındaki gerçek güçlü faktörün ve olağanüstü başarısının temel anahtarının, başlangıçtan sonuna kadar, Allah'ın hitâbına mazhar olduğuna dair sarsılmaz inancı olduğuna, böyle sağlam bir şekilde oluşan ve zerre kadar şüphe taşımayan bir kanaatin diğer insanları da derin bir şekilde etkilediğine; ilâhî iradenin icracısı sıfatıyla ortaya çıkışındaki açıklık ve kesinliğin, kendisine, söz ve emirlerine nihâî olarak boyun eğmeyi sağlayan bir otorite kazandırdığına dikkat çekerler.⁴ Tomlin, Hz. Peygamber'i en hafifinden bir ilüzyonun kurbanı olarak görenlerin, tarihin daha sonraki akışının tutarlı bir izahını yapmakta güçlüklerle karşılaşacaklarını, rasyonalizmin de sebebi/amacı küçük görmekle kendi kendisini vâkıayı açıklayamaz hale getireceğini ve nihâyet tabiatçılığın omuzlarına taşıyamayacağı bir yük bindirmektense tabiatüstü bir müdahale imkânını kabul etmenin daha akılsalca olmasa bile daha akıllıca olduğunu belirtirken⁵ onun başarısında şahsî meziyetleri yanında ilâhî desteğin varlığını kabul etmenin gereğine dikkat çekmektedir.

3 W. Montgomery Watt, *Muhammad: Prophet and Statesman*, Oxford 1961, s. 236-237.

4 Buhl-Welch, "Muhammad", s. 375.

5 E.W.F. Tomlin, *Philosophers of the East and West*, Delhi 1988, s. 231.

Hz. Peygamber'in görevi sadece kendisine verilen vahyi tebliğ etmekten ibaret değildi; tebliğ ettiği dine insanları davet etmek, dinin esaslarını açıklayıp bizzat yaşamak (el-Bakara 2/151, Âl-i İmrân 3/164, el-Cum'a 62/2), gönderildiği toplumu bu doğrultuda yönetip yönlendirmek (en-Nisâ 4/105) ve yeni bir toplum modeli oluşturmak da onun görevleri arasındaydı.⁶ Zira peygamberliğin amacı yalnızca belli esasları insanlara bildirmek değil, ferdi ve toplumsal planda bir dönüşümü de sağlamaktır. Bu sebeple Resûlullâh'ın bizzat dini yaşayarak insanlara da bunun nasıl mümkün olduğunu göstermesi (*şehid-şâhid*: el-Bakara 2/143, en-Nahl 16/89, el-Hac 22/78, el-Ahzâb 33/45, el-Feth 48/8, el-Müzemmil 73/15) gerekmektedir. Mü'minler de ona uymak (*itâat*: Âl-i İmrân 3/32, en-Nisâ 4/64, 80, el-Mâide 5/92, en-Nûr 24/54), emir ve yasaklarına boyun eğmek (*inkiyâd*)⁷ sorumluluğu yanında eylemlerine ve örnek davranışlarına tâbi olmak (*ittibâ*: Âl-i İmrân 3/31, el-A'râf 7/157) ve onu örnek almakla (*teessî*: el-Ahzâb 33/21) emrolunmuşlardır.⁸

Âlimler, bir hadisten hüküm çıkarmak ve bağlayıcılık derecesini belirlemek için dikkat edilmesi gereken hususlardan biri olarak Hz. Peygamber'in o sözü hangi sıfatla söylediğinin tespit edilmesini gösterirken hem ferdi ve manevî hem sosyal ve maddî hayattaki kılavuzluk vasıflarına atıfta bulunurlar. Karâfi, Hz. Peygamber'in en büyük imam (devlet başkanı), en yüce hâkim ve en âlim müftü olduğunu, tasarruflarının bir kısmının tebliğ ve fetva yoluyla, bir kısmının kazâ (yargı) yoluyla ve bir kısmının da imâmet (devlet başkanlığı) yoluyla olduğunu, bazı tasarruflarında ise bunlardan iki veya daha fazla durumun birleştiğini belirtir. O ayrıca tasarruflarının çoğunun, risâlet vasfının daha baskın olduğu tebliğ yoluyla gerçekleştiğini kaydeder. Buna göre Hz. Peygamber'in tebliğ yoluyla gerçekleşen söz ve fiilleri genel hüküm ifade edip her Müslümanı fert olarak bağlarken, devlet başkanı olarak yaptığı tasarruflar ancak devlet başkanının izniyle, yargı özelliği taşıyan tasarrufları da ancak yargı yoluyla yerine getirilebilir.⁹ Medine döneminde peygamberlik görevi (*risâlet, tebliğ, davet, beyân,*

6 Mehmet Görmez, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, Ankara 1997, s. 275.

7 İbn Mâce, "Mukaddime", 6; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, c. IV, s. 126.

8 Görmez, *Metodoloji Sorunu*, s. 275.

9 Karâfi, *el-Furûk*, Tunus 1302, c. I, s. 249; Hafâci, *Nesimü'r-Riyâz*, Kahire 1327, c. IV, s. 264; Tâhir b. Âşûr, *Makâsîdü'ş-Şer'iati'l-İslâmiyye*, Tunus ts., s. 28-39; Kettânî, *Hz. Peygamber'in Yönetimi: et-Terâtîbu'l-İdâriyye*, çev. Ahmet Özel, İstanbul 2003, c. I, s. 53, 410.

ta'lim, tezkiye) yanında Hz. Peygamber, aynı zamanda devleti idare eden bir yönetici, orduları sevk ve idare eden bir komutan, camide cemaate imam, kişiler arasında ortaya çıkan davaları gören bir hâkim ve kendisine sorulan her konuda fetva veren bir müftü idi. Bu görevler de evrensel ilke ve esaslara dayanmakla birlikte peygamberlik görevinden farklı olarak mahallî ve tarihseldir. Yani çağının şartlarına ve ihtiyaçlarına uygun, zaman ve mekânla sınırlı bir özellik taşır.¹⁰ Hz. Peygamber şartların değişmesini dikkate almayan, bütün zamanlar için sâbit ve geçerli olan katı bir yönetim yapısı ortaya koymamış, aksine ashâbına değişen şartlara uygun olarak dinamik bir yönetim kurmalarını sağlayacak bir rehberliğin ana hatlarını vermiştir.¹¹

Allah Resûlü bir insan, bir kul olmakla birlikte kendisine verilen misyon ve bu misyonun kazandırdığı manevî şahsiyet onu diğerlerinden ayırmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm bir taraftan Hz. Peygamber'in beşerî tabiatına vurgu yaparken diğer taraftan da onun diğer insanlar arasındaki özel statü ve otoritesini kesin şekilde belirtir. Allah'ın kendisine itaatle birlikte ona itaati de emretmesi ve eğer inaniyorlarsa insanların anlaşmazlık konularını hükme bağlamak için Allah'a ve elçisine götürmelerini emretmesi (en-Nisâ 4/59), siyasî ve hukukî alanlarda onun otoritesini kabulün imanın bir gereği olduğunu ve bu iki itaatin esasta birbirine bağlı bulunduğunu da gösterir. Daha önceki peygamberlere Allah tarafından *hikmet* (bilgelik) ve *mülk* (hükümranlık) bahşedildiğinin belirtilmesi (el-Bakara 2/251, en-Nisâ 4/54, Sâd 38/20), bunların bir peygamber olarak onun için de sözkonusu olduğunu ima eder. Ancak Kur'ân'da Hz. Peygamber için mülk tabiri yerine *hüküm* kelimesi kullanılmıştır.¹² Nitekim Ahmed b. Hanbel'in naklettiği bir rivâyette kaydedildiği üzere Allah Teâlâ Resûlullâh'ı "hükümdar-peygamber" ile "kul-peygamber" olma arasında muhayyer bırakmış, o da Cebrail'in Allah'a karşı tevâzu göstermesi yolundaki tavsiyesi üzerine "kul-peygamber" olmayı tercih etmiştir.¹³ Hz. Peygamber bir defasında huzurunda bulunan birinin korkuyla titremesi üzerine "Sakin ol, ben hükümdar değilim" buyurmuştu.¹⁴ Ebû Süfyân'ın Mekke fethi sırasında

10 Görmez, *Metodoloji Sorunu*, s. 294.

11 Görmez, *Metodoloji Sorunu*, s. 214.

12 Yoshiko Oda, "Muhammad as the Judge: An Examination of the Specific Quality of Muhammad's Charismatic Authority", *Orient*, sy. XXII (1986), s. 63.

13 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, c. II, s. 231.

14 İbn Mâce, "Et'ime", 30; Muttakî el-Hindî, *Kenzü'l-Ummâl*, Haydarabad 1314, c. VI, s. 88.

İslâm ordusunun haşmeti karşısında Hz. Abbas'a "Kardeşinin oğlunun mülkü (saltanatı, hükümdarlığı) büyük olmuş!" demesi üzerine o da "Bu nübüvvettir" diyerek Resûlullâh'ın siyâsî liderliğinin peygamberlikten ayrı olarak anılmasını hoş karşılamamıştır.¹⁵ Kâdî İyâz Hz. Peygamber'in isimleri arasında "Sultân"ı da saymakta, eserini şerh eden Şihâbüddin el-Hafâcî bir yerde bunun *burhan* (delil, hüccet), *mülk* (hükümlerlik, saltanat), *nübüvvet* ve *galebe* gibi birçok anlamları bulunduğunu ve burada sözkonusu anlamlardan hangisi kastedilirse kastedilsin doğru olduğunu belirtirken¹⁶ bir başka yerde "saltanat" kelimesini "imâmet-i uz mâ" (devlet başkanlığı) şeklinde açıklar.¹⁷ Daha önceki peygamberlerin yöneticilik misyonları için Kur'ân-ı Kerîm'de zikredilen hükümdarlık (*mülk*) kelimesinin Hz. Peygamber için kullanılmaması ve bu ifadenin gerek Hz. Peygamber gerekse amcası Abbas tarafından da hoş karşılanmaması, onun yöneticilik misyonunun farklılığına bir işaret olarak değerlendirilebileceği gibi, kelimenin o dönemde taşıdığı olumsuz anlamı red şeklinde de anlaşılabilir. Nitekim *melik* ve *halife* kavramları arasındaki fark üzerine Hz. Ömer ile Selmân el-Fârisî veya bir başka sahâbî arasında geçen bir konuşma, o dönemde hilâfetin hak ve hukuka bağlılık, hükümdarlığın ise keyfî yönetim şeklinde algılandığını göstermektedir.¹⁸ Mâlikî âlimlerinden Ebû Abdullah el-Makkarî de *mülk* kavramının daha önceki ümmetlerin şeriatında bulunup İslâm'da olmadığını, Kur'ân-ı Kerîm'de daha önceki ümmetlerden söz edilirken mülk teriminin kullanılmasına karşılık (el-Bakara 2/247, el-Mâide 5/20, Sâd 38/35) Müslümanlar için *hilâfet* kavramının tercih edildiğini (en-Nûr 24/55) belirterek mülkün babadan oğula geçen yöneticilik, hilâfetin ise görüş ve seçime dayanan yöneticilik olduğuna, Muâviye ile birlikte hilâfetin hükümdarlığa dönüştüğüne dikkat çeker.¹⁹ Batılı okuyucuların kavrayabilmesi

15 İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, nşr. Mustafa es-Sekkâ v.dğr., Kahire 1375/1955, c. II, s. 404; Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, *Abkâmü'l-Kur'ân*, nşr. Ali Muhammed el-Bicâvî, Kahire 1394/1974, c. IV, s. 1626-1627; Süheylî, *er-Ravdü'l-Ünüf*, Kahire 1387-1390/1967-1970, c. VII, s. 93; Kettânî, *Hz. Peygamber'in Yönetimi*, c. I, s. 52, 387.

16 Kâdî İyâz, *eş-Şifâ*, Kahire 1398/1977, c. I, s. 320; Hafâcî, *Nesîmü'r-Riyâz*, c. II, s. 404.

17 Hafâcî, *Nesîmü'r-Riyâz*, c. IV, s. 264.

18 İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, nşr. İhsan Abbas, Beyrut 1388/1968, c. III, s. 306-307; Suyûtî, *Hüsnü'l-Muhâdara*, Kahire 1387/1968, c. II, s. 125; Kettânî, *Hz. Peygamber'in Yönetimi*, c. I, s. 143.

19 Ahmed Bâbâ et-Tinbüktî, *Neylü'l-İbtihâc bi-Tatrîzi'd-Dîbâc*, Kahire 1329-1330, s. 252-253; Kettânî, *Hz. Peygamber'in Yönetimi*, c. I, s. 146.

açısından bazı Batılı araştırmacılar Hz. Peygamber'in devlet başkanı olarak rolünü Hz. Musa ve Davud'unkine benzetirlerse de²⁰ onların otoriteleri ilâhî tayine dayanmakla birlikte yöneticilik vasıflarının peygamberlikleri gibi kendi şahıslarıyla sınırlı olduğu, Hz. Peygamber'in ise son peygamber olması sebebiyle örnekliliğinin kendisinden sonra devam edeceği göz önüne alınırsa, yönetim tarzı konusunda Makkarî tarafından işaret edilen önemli fark dikkat çekmekte, İslâm'da siyasî liderliğin -Hz. Peygamber'den sonra- ilâhî tayin veya babadan oğula intikâl yoluyla değil toplumun ortak tercih ve onayıyla meşrûiyet kazanacağını göstermektedir. Nitekim Allah Resûlü de "İsrailoğullarını peygamberler yönetiyordu. Bir peygamber vefat edince onun yerine başka bir peygamber geçiyordu. Benden sonra ise peygamber gelmeyecek, halifeler olacaktır" buyurmuş,²¹ onun vahye dayanan, hayatın herhangi bir alanıyla sınırlı olmayan kesin ve tartışmasız liderliğine karşılık hilâfet sistemindeki siyaset olgusu insanın sorumluluk, yetenek ve ehliyet alanı içinde kavranmış, siyasî liderliğin tesis yöntemi toplumun seçim ve biatı şeklinde ortaya konmuştur. İlk dört halifenin belirlenme şekilleri de bu liderliğin bir kişinin seçimi ve onun üzerinde ittifak sağlanması, aday gösterilmesi ve bunun topluluk tarafından onaylanması, ehli hal ve'l-akd adlı seçkin topluluğun teşkili ve bunun tercih ve seçiminin esas alınması, çoğunluğun biatının alınması gibi esnek ve yenilemeye açık çeşitli yöntemleri ortaya koymuştur.²²

Hz. Peygamber'in örnek bir İslâm toplumu kurması, ancak otoritesi sayesinde mümkündür. Yukarıda belirtildiği üzere ümmetin lideri olarak onun Müslümanlar üzerindeki otoritesi Kur'an'da *hüküm* ve türevleri ile ifade edilmiştir (en-Nisâ 4/60, 65). Bu âyetler Hz. Peygamber'e itaatin somut ifadesini, onu hâkim kabul edip verdiği hükmü tartışmasız benimsemek şeklinde ortaya koyar. Allah'a itaat Hz. Peygamber'e itaatin temeli olurken, Hz. Peygamber'e itaat da Allah'a itaatin tek görünür kanıtıdır: "Kim Peygamber'e itaat ederse Allah'a itaat etmiş olur" (en-Nisâ 4/80). Onun peygamberlik görevi tamamen fikrî ve ruhî öğütle sınırlı olmayıp bir İslâm toplumu (ümmet) kurma amacına bağlı olarak sosyal, politik ve askerî faaliyetleri de kapsadığından, kendisine itaat sadece ibadet vs. alanında değil, sosyal hayatta da sözkonusudur.²³ Bu sebeple Medine döneminde inen âyetler sadece dinî

20 Zafar Ali Qureshi, *Prophet Muhammad and His Western Critics*, Lahore 1992, c. II, s. 884-888.

21 Müslim, "İmâre", 44.

22 Ahmet Davutoğlu, "Devlet", *DİA*, c. IX, s. 237.

23 Oda, "Muhammad as the Judge", s. 64-65.

alandaki değil sosyal, siyasal, ekonomik ve askerî alanlarda da süratli bir kurumsallaşmanın gerçekleşmesine, dinamik bir toplumsal yapının oluşmasına zemin hazırlamıştır.

Batı dünyasında yine birçok Batılı tarafından temelsiz, insafsız ve hatta gülünç bulunmasına rağmen, bazı yeni önyargılarla birleşerek kısmen varlığını sürdüren Hz. Peygamber'in şahsına yönelik asılsız ve çirkin sıfatlarla yüklü geleneksel olumsuz imaj çerçevesinde, Mekke döneminde müsamahalı ve nazik bir mübelliğ iken Medine döneminde elde ettiği güçle siyasî bir şahsiyet haline geldiğine ve şiddete meylectiğine, asıl amacının siyasî olduğuna dair iddialar da ileri sürülmüştür.²⁴ Onun Batı'daki yaygın Hz. İsa imajından farklı olarak daha önceki bazı peygamberler gibi yeni bir sosyal düzen kurma misyonunu da yüklenmiş olmasını kavrayamamaktan ve o günkü tarihî ve siyasî şartları tarafsız olarak değerlendirememekten kaynaklanan bu tür iddialar, diğer bazı Batılı araştırmacılar tarafından temelsiz bulunarak eleştirilmiştir. Rudi Paret, tarihçilerin Hz. Peygamber'i Hıristiyan bakış açısı ve kendi hükümlerinin bu dünyaya ait olmadığını söyleyen Hz. İsa'nın ortaya koyduğu model ile değerlendirme hatasına düşmemeleri gerektiğini belirtir. Ona göre Medine döneminde Arap-İslâm Ümmeti'nin gerçekleşmesi sürecinde Resûlullâh asla kuvvet sâikiyle hareket etmedi; aksine, derin bir tevâzuyla en büyük askerî ve siyasî başarılarını da Allah'ın sayesinde olmuş gördü. Onun temel hareket tarzında hiçbir değişiklik olmadı, görev anlayışı eskiden ne idiyse öyle kaldı.²⁵ R. Bosworth Smith ve Edith Holland gibi müellifler Medine dönemindeki şartlar ve zaruretlerin Hz. Peygamber'in kuvvet kullanmasını gerekli kıldığını belirtirler. Hatta İngiliz E. Holland, ülkesinin Almanlarla çatıştığı bir ortamda 1914 yılında

24 Bkz. P.C. Almond, *Heretic and Hero: Muhammad and the Victorians*, Wiesbaden 1989, s. 28-31; R. Bosworth Smith, *Mohammed and Mohammedanism*, London 1876, s. 137; Zafar Ali Qureshi, *Prophet Muhammad*, c. II, s. 710-713. Hz. Peygamber'in mümtaz kişiliği bu tür nasipsiz ve düşmanca yakıştırmalardan münezze olmakla ve savunmaya ihtiyacı bulunmamakla birlikte, onun sosyal misyonunu ele alan bir çalışmada, literatürde yer alan görüş ve iddiaları görmezden gelmek uygun olmazdı. Binlerce ve hatta on binlerce cilt tutan hadis, siyer ve tarih literatürünün o pâk hayatı en ayrıntılı şekilde yansıtmaya yanında bu çalışma da bütün olarak söz konusu ithamlara cevap teşkil etmektedir. Bununla birlikte burada diğer bazı Batılı ilim adamlarının olumlu tespit ve değerlendirmelerinden de örnekler verilecektir.

25 Rudi Paret, *Mohammed und der Koran*, Stuttgart 1976, s. 138.

neşredilen kitabında, Hz. Peygamber ve ashâbını örnek göstererek inançları uğruna canları, malları ve sahip oldukları her şeyi vermeye hazır olan ilk Müslümanların hamiyetini arzuladıklarını belirtir.²⁶ Her insanın kendisini ve malını korumak ve düşmanının saldırısını savmak hakkına sahip olduğunu belirten Edward Gibbon, Hz. Peygamber'in barışçı ve hayırhâh bir misyonu icra ederken kendi hemşehrilerinin haksız sürgün ve soygununa maruz kaldığını; bağımsız bir toplum tercihinin Mekke muhâcirini hükümdar seviyesine yükselttiğini ve onun ittifaklar kurmak ve savunma savaşı yapmak hususunda tam selahiyete sahip olduğunu söyler.²⁷ Birçok Batılı yazar ise aslında Hz. Peygamber'in manevî yönünün, peygamber olma özelliğinin beşerî faaliyetlerine her zaman baskın geldiğini, devlet adamlığı vasfının ikinci planda kaldığını ve asıl manevî rolü çerçevesinde şekillendiğini dile getirmekte, onu bu rolünden soyutlayarak sadece başarılı bir devlet adamı olarak gösteren veya Mekke ve Medine döneminde iki farklı şahsiyet portresi çizdiği şeklindeki bakış açısının hatalı olduğunu, tarihî gerçeklerle bağdaşmayan bu yaklaşımın sadece Peygamber'i yanlış takdim etmekle kalmadığını, İslâm'ı anlamada da yanlışlığa yol açacağını belirtmektedirler.²⁸ J.W.H. Stobart görevinin gerçekliğine ve davasının büyüklüğüne olan güçlü bir inançtan kuvvet almayan bir kimsenin talihinin kötü gittiği uzun yıllar boyunca sahip bulunduğu tavrını zafer gününde, yenilgi anında, iktidarının zirvesinde ve ölüm anında da aynı şekilde sürdürmesinin mümkün olamayacağını yazar.²⁹ R. Bosworth Smith de farklı şartlar altında onun ne kadar çok değil, ne kadar az değiştiğinin asıl şaşırtıcı olduğunu; çölde çobanlık yaptığında, Suriye'ye ticarete gittiğinde, Hira'da inzivaya çekildiğinde, tek başına reforma giriştiğinde, Medine'ye hicret ettiğinde, fetihler yaptığında, Fars Kisra'sı ile Bizans Herakliyus'una denk bir konuma geldiğinde onda aynı sağlam tevhidin izinin görüldüğünü; dış şartların bu kadar değişmesine karşı o derece az değişen, olayların değişmesine karşı özün bu kadar aynı kaldığı bir başka insanın olabileceğini zannetmediğini kaydeder.³⁰

26 Smith, *Mohammed and Mohammedanism*, s. 156, 201; Almond, *Heretic and Hero*, s. 39-40.

27 Edward Gibbon, *The Decline and Fall of the Roman Empire*, London 1962, c. V, s. 255.

28 bkz. Zafar Ali Qureshi, *Prophet Muhammad*, c. I, s. 94-112, c. II, s. 713-728, 878-883.

29 Zafar Ali Qureshi, *Prophet Muhammad*, c. II, s. 707.

30 Smith, *Mohammed and Mohammedanism*, s. 140-141.

I. Yönetim

Mekke dönemindeki tecrübeden sonra gerek İslâm'ın evrensel boyutta tebliği gerekse Müslümanların barış ve güvenlik içinde yaşama imkânına kavuşmaları için siyasî hâkimiyetin hayatî bir önem taşıdığı daha açık bir şekilde ortaya çıkmıştı. Hicret öncesi Akabe mevkiinde tamamen dinî düşünce ve sâikle kendisine biat eden Medineliler ve Hazrec kabileleri mensuplarının da merkezî bir otoriteden mahrum olan Medine'de aralarındaki ihtilaf ve çatışmaların kaldırılarak düzen ve barışın sağlanması için Hz. Peygamber'in hicretinden çok şey umdukları bilinmektedir. Hz. Peygamber İkinci Akabe Biati'nda Medine üzerindeki şahsî otoritesinin kabulünü kesin şekilde istemiş ve Medinelilerle Müslümanlarca bu talep kabul edilmişti. Hicretle birlikte bu sosyo-politik hedefin ilk adımı atılmış ve daha sonra merhale merhale amaca ulaşılmıştır. Medine'ye hicretin siyasî anlam ve hedefi şu âyette de fark edilmektedir: "Ve şöyle de: Rabbim! Gireceğim yere doğrulukla girmemi sağla; çıkacağım yerden de beni doğrulukla çıkar ve tarafından bana hakkıyla yardım edici bir kuvvet (*sultân*) ver" (el-İsrâ 17/80). Gerek Akabe'de Medine halkının temsilcileriyle yaptığı görüşmeler sonrası vardığı mutâbakat (biat) gerekse hicretten sonra Medine toplumunu sosyal bir sözleşme etrafında birleştirmesi (Medine Belgesi, Medine Vesikası), Resûlullâh'ın siyasî birliği dayandırmak istediği esaslar hakkında ipucu vermektedir. Medine'de özellikle Arap kabileler arasında sürüp gelen savaş ve düşmanlık ortamının da geleneksel kabile kuralları yerine ancak merkezî bir otorite sayesinde bertaraf edilebileceği gerçeği yeni bir siyasî oluşum için uygun şartları taşıyordu. Medine'de gayri mütecanis müşrik Arap ve Yahudi topluluklarıyla Müslümanlardan oluşan siyasî bir birlik kurmak isteyen Resûlullâh'ın önünde Evs ve Hezrec kabileleri arasındaki eskiden kalma düşmanlıklar yanında Benî Kaynuka, Beni Nadir ve Beni Kureyza kabilelerinden meydana gelen Yahudi blok ve münafıkların temsil ettiği pasif direniş önemli zorluklar olarak durmaktaydı. İki Arap kabilesinin İslâmiyet'i ve dolayısıyla Hz. Peygamber'in otoritesini kabulüyle bu konuda ilk adım atıldıysa da Medine Vesikası'nda da öngörüldüğü üzere Hz. Peygamber'in bu siyasî birliğe entegre edebileceğini umduğu Yahudi topluluklarının tamamen asimile edilemez bir özellik taşıdıkları, Müslümanların dinî birliği için tehlike arz ettikleri ve bu şartlar altında ayrılık tehdidi karşısındaki ümmetin onları bünyesinden atmak zorunda olduğu kısa sürede anlaşıldı. Bunun başarılmasıyla da Medine toprakları

üzerinde ihtilafsız hâkimiyetiyle tamamen İslâmî bir topluluk kurulabildi.³¹

Hicretle birlikte oluşan şartlar çerçevesinde Mekke'deki durumun aksine Hz. Peygamber'in siyasî kişiliği, kuruluş halindeki bir devletin başkanı olma özelliği ön plana çıkmaya, kendisinin dinî rehberliği yanında siyasî liderliği ve oluşan yeni Müslüman toplumun diğer gruplarla ilişkilerinin tayin ve tespiti önem taşımaya başlamıştı. Hicreti izleyen günlerde Hz. Peygamber hemen Medine'nin mutlak anlamda hâkim ve yöneticisi durumuna gelmemekle birlikte Mekke ve diğer yerlerdeki düşmanlarına üstünlük sağlayıp İslâmiyet'i kabul edenler de Medine'ye gelerek kendisine katıldıkça tedricî bir şekilde şehirde kontrolü eline geçirmişti. Medine Vesika'sında³² Müslümanlar sadece diğerlerinden ayrı bir grup olarak anılmakla birlikte, dokümanın Hz. Peygamber tarafından düzenlendiğinin belirtilmesi, sözleşmenin asıl taraflarının Müslümanlar olması, kendisinin devlet başkanlığına açıkça temas edilmese ve statüsü üzerinde ayrıntılı şekilde durulmasa da peygamber sıfatıyla anılması ve anlaşmazlıkların kendisine getirilmesinin hükme bağlanması daha baştan itibaren yönetimde inisiyatifini ele aldığını göstermektedir. Nitekim daha sonraki gelişmelerle de siyasî önderliği tartışmasız hale gelmiş, vefatına bir-iki yıl kala Arabistan'daki kabilelerin büyük kısmı İslâmiyet'i kabul etmiş ve onun yönetiminde geniş bir siyasî birlik oluşmuştu. Watt, daha önce kaydedilen tavrı doğrultusunda, Resûlullâh'ın bu başarısının, şartlar çoğu durumda kendisine yardım etse bile, onun şahsî meziyetlerinden, bir devlet adamı olarak uzak görüşlü bilgelik ve dirâyetinden, bir yönetici olarak maharetinden ve insanlara muamelesindeki incelik ve anlayıştan ayrı düşünülmemeyeceğini,³³ bu başarıda İslâmiyet'in cazibesi, dinî ve sosyal bir sistem olarak Arapların ihtiyacına cevap vermesi başta gelse de onun iyi muamelesinin, siyaset ve yönetimdeki becerisinin de büyük rol oynadığını belirtir. Ona göre bütün bunların ötesinde, yönettiği toplumu çekip çevirmedeki mükemmel mahareti, önemsiz bir azınlık dışında herkese kendisine iyi davranıldığını hissettirmesi de İslâm toplumu içindeki âhenk, hoşnutluk ve sevgi ile bu toplum dışındaki huzursuzluk ortamı arasındaki zıtlığı artırıyordu. Bu durum mutlaka birçoğlarının gözünden kaçmamış ve İslâm'ı seçmelerinde etkili olmuştu. Bū-

31 Edmond Rabbath, *Mahomet: Prophete arabe et fondateur d'etat*, Beyrouth 1989, s. 301.

32 Bkz. Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, çev. Salih Tuğ, İstanbul 1990, c. I, s. 188-210.

33 W. Montgomery Watt, "Muhammad", *ER*, c. X, s. 143.

tün bu hususlarda Hz. Peygamber'in davasına olan inancı, vizyonu ve uzak görüşlü bilgeligi daha etkili unsurlardı.³⁴ Watt ayrıca Hz. Peygamber'in siyasî alandaki başarısının daha sağlığında bütün Arabistan'ı hükmü altına almasından çok ölümünden sonraki iki sene içinde bütün muhalefetleri ortadan kaldıracak ve daha sonra da büyük bir imparatorluğa temel olacak bir yapıyı meydana getirmesinde olduğunu belirtir.³⁵

Hz. Peygamber'in liderliğinde şâhid olunan gelişmelerle Arap yarımadasındaki siyasî yapı çeyrek asır içinde değişti; birçoğu göçebe ve yarı göçebe dağınık kabileler halinde yaşayan Araplar onun sayesinde ilk defa birleşip bir millet haline geldiler. İslâm öncesi Arap toplumunda hâkim dinî ve sosyal kavram ve kurumlara karşı büyük bir mücadele veren Resûlullâh, Medine'de ferdî ahlâk ve sosyal adalet bakımından bir çürüme içinde bulunan toplumda yeni ahlâkî ve sosyal bir düzen kurmaya çalıştı. Kabilevî düşmanlıkları, sosyal adaletsizlik ve eşitsizlikleri ortadan kaldırdı; doğuştan var kabul edilen üstünlük kavramını yıktı, toplum fertlerini birbirinden ayıran yapay engelleri kaldırdı. Kardeşlik, karşılıklı dayanışma ve sevgi esasına dayanan bir toplum meydana getirdi. Kız çocuklarının öldürülmesini ve kadınlara kötü muamele yapılmasını önledi. Baskıcı bir itaat kuralı altında ezilen kadını erkekle hayatı ortak bir şekilde paylaşan, karşılıklı hak ve sorumluluklara sahip bir seviyeye yükseltti. Kadınlar herhangi meşrû bir meslek sahibi olabiliyor, müstakil mülk edinebiliyor, istediği şekilde harcamada bulunabiliyordu. Aile hukuku alanında (evlenme, boşanma, miras) kadınla ilgili getirilen hükümler, kadınları bağımsız varlıklar gibi görmeyen eski anlayışları yıktı. O günkü uluslararası şartlar çerçevesinde bir devletin tek taraflı kararıyla kaldırılması mümkün olmayan köleliğin tedricî bir şekilde ortadan kalkması için gerekli tedbirleri aldı. Öyle ki, kısa bir süre sonra âzad edilen köleler (*mevâlî*) ilim, sanat ve diğer alanlarda efendilerinin önüne geçer hale geldiler.

Hicretin onuncu yılında bütün Arabistan'ın İslâm hakimiyetine geçmesi, Medine çevresindeki bölgelerin İslâm devletinin eyaletleri haline gelmesi üzerine Hz. Peygamber bu bölgelerin yönetimi için genellikle kendi kavimlerinden seçkin kimseleri gönderdi. Kettânî, eserindeki ilgili bölümde yönetim, yargı ve vergi tahsili görevlerine tayin edilen 46 kişiyi zikretmekte,³⁶ İbn Kayyim'in Resûlullâh'ın emir-

34 Watt, *Muhammad*, s. 206.

35 Watt, *Muhammad*, s. 226.

36 Kettânî, *Hz. Peygamber'in Yönetimi*, c. I, s. 397-405.

leri olarak saydığı 11 kişi arasında³⁷ Kettânî'nin anmadığı iki kişi, Süheylî'nin âmil olarak saydığı 9 kişi arasında³⁸ ise onun anmadığı beş kişi daha bulunmaktadır.³⁹ Muhammed Yasin Mazhar Siddîkî vali olarak 32 kişi, merkezî âmil (vergi toplayan anlamında) olarak 39 ve mahallî âmil olarak da 28 ismi ve görev yerlerini kaydetmektedir.⁴⁰ Resûlullâh Medine dışına çıktığında yerine birini vekil bırakırdı. Bunların başında 12 veya 13 defa vekil bıraktığı âmâ sahâbî İbn Ümmü Mektûm gelmektedir. Kaynaklarda Hz. Ali, Osman, Ebû Zer ve Sa'd b. Ubâde'nin de aralarında bulunduğu on yedi vekilin adı anılır.⁴¹

Görev verdiği kimseler hakkındaki ölçüsü liyâkat ve ferdî ehliyet idi. Bunlardan yetenekli çıkmayanları geri çağırma ve daha liyâkatlisini göndermede de tereddüt göstermedi. Başka konularda bilgi ve yetenek sahibi olsa da bir işin üstesinden gelemeyeceğine inandığı kimseyi bu göreve getirmedi. Nitekim meşhur sahâbî Ebû Zer el-Gifârî⁴² ve amcası Abbas'ın⁴³ bu yöndeki talebini, görevin sorumluluğunu taşıyamayacaklarını belirterek kabul etmemişti. Bu bakımdan ashâbı bir görevi bizzat istemekten sakındırmış ve bir işe tâlip olanlara da görev vermeyeceğini ifade etmişti.⁴⁴ Yönetimde kabile üstünlüğü, soyluluk, zenginlik veya sınıf değil, inanç ve değerleri esas almış, herkese kabiliyet ve gayreti çerçevesinde kendisini gerçekleştirebileceği fırsat eşitliği tanımıştı. Bu sebeple ehil olan genç sahâbileri önemli görevlere getirdiği görülür. Amr b. Hazm Necran'a vali tayin edildiğinde yaşı on yedi idi.⁴⁵ Mekke'nin fethi sırasında Müslüman olan Attâb b. Esîd'i bu şehre ilk vali tayin ettiğinde yirmi yaşlarında, hatta daha küçük olduğu kaydedilir.⁴⁶ Hz. Ali'yi Yemen'e kadı olarak gönderdiğinde, o daha

37 İbn Kayyim, *Zâdû'l-Meâd fî Hedyi Hayri'l-İbâd*, nşr. Şuayb el-Arnâût, Beyrut 1401/1981, c. I, s. 125-126.

38 Süheylî, *er-Ravdû'l-Ünüf*, c. VII, s. 426-427.

39 Bkz. Kettânî, *Hz. Peygamber'in Yönetimi*, c. I, s. 404.

40 Muhammed Yasin Mazhar Siddîkî, *Organisation of Government under the Prophet*, Delhi 1987, s. 480-488, 498-512.

41 Bkz. Kettânî, *Hz. Peygamber'in Yönetimi*, c. I, s. 484-486.

42 Müslim, "İmâre", 16-17.

43 Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nşr. M. Said b. Besyûnî Zağlûl, Beyrut 1410/1990, c. X, s. 96; Muttakî el-Hindî, *Kenzü'l-Ummâl*, c. VI, s. 41.

44 Buhârî, "İcâre", 1; Müslim, "İmâre", 13-15.

45 Nevevî, *Tehzîbü'l-Esmâ ve'l-Lugât*, nşr. F. Wüstenfeld, Göttingen 1242, c. I/2, s. 26; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-Gâbe*, nşr. M. İbrahim el-Bennâ vdğr., Kahire 1390-1393, c. IV, s. 214; Kettânî, *Hz. Peygamber'in Yönetimi*, c. I, s. 318, 401-402.

46 İbn Kayyim, *Zâdû'l-Meâd*, c. I, s. 126; İbn Hacer, *el-İsâbe*, Kahire 1328, c. II, s. 541; Kettânî, *Hz. Peygamber'in Yönetimi*, c. I, s. 256, 397.

genç yaşta olduğunu ve hususta tecrübesi bulunmadığını söylemiş, Resûlullâh kendisine dua ederek ve bazı tavsiyelerde bulunarak başarılı olacağını bildirmişti.⁴⁷ İbnü'l-Cevzî, Hz. Peygamber'in vefatı arefesinde göndereceği ve içinde büyük sahâbîlerin de yer aldığı orduya kumandan tayin ettiği Üsâme b. Zeyd'in yaşının o sırada yirmi olduğunu,⁴⁸ İbnü'l-Esîr de onun âmil (vali, vergi tahsildarı) olarak atandığında 18 yaşında bulunduğunu kaydeder.⁴⁹ Hicretin 8. yılında Yemen'e yönetici, kadı ve vergi tahsildarı olarak gönderilen Muâz b. Cebel 23 yaşındaydı.⁵⁰ Ehil olmayan kişilerin göreve getirilmesini kıyamet alameti olarak görmesi yanında,⁵¹ "Kim bir topluluk içinde Allah'ın daha çok râzı olduğu biri olduğu halde diğer birisini göreve getirirse Allah'a, Resûlüne ve mü'minlere ihanet etmiş demektir";⁵² "Kim Müslümanların bir işini üstlenip de kendisine duyduğu sevgi sebebiyle (ehil olmayan) birini onların başına getirirse Allah'ın laneti onun üzerine olsun; (bu günahına karşı) Allah ondan ne bir tevbe ne bir fidyeye kabul eder"⁵³ mealindeki hadisler Resûlullâh'ın bu konudaki hassasiyetini gösterir.

Yönetimde vazgeçmediği prensiplerden biri de danışma idi. Başta önemli kararlar olmak üzere birçok işte ashâbın ileri gelenlerine danışıp görüşlerini alır, Uhud Savaşı'nda olduğu gibi bazen kendi kanaatine uymasa bile istişare sonucu oluşan kararı uygulardı. Hz. Ebubekir ile Ömer'in kendi vezirleri (yardımcı, danışman) olduğunu belirten Resûlullâh,⁵⁴ iyi niyetle, hayır ve sevap umarak görevini yerine getirmek isteyen yöneticiye Allah'ın iyi vezir nasip edeceğini, kötü niyetli yöneticiler için ise aksi durumun sözkonusu olacağını haber vermiştir.⁵⁵ Bazı rivâyetlerde yer aldığına göre Resûlullâh, daha önceki peygamberlerin her birine yedişer seçkin ve zeki yardımcı verildiğini, kendisinin yardımcılarının ise on dört tane olduğunu belirterek dört halife ile diğer bazı sahâbîlerin adlarını sayar.⁵⁶

47 Ebû Davud, "Akdiye", 6; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, c. I, s. 149-150;

Hâkim en-Nisâbüri, *el-Müstedrek*, Haydarabad 1334-1342, c. IV, s. 88.

48 İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-Safve*, Beyrut 1399/1979, c. I, s. 521-522.

49 İbnü'l-Esîr, *Üsâü'l-Gâbe*, c. I, s. 80.

50 Kettânî, *Hz. Peygamber'in Yönetimi*, c. I, s. 421.

51 Buhârî, "İlim", 2.

52 Hâkim en-Nisâbüri, *el-Müstedrek*, c. IV, s. 92.

53 Hâkim en-Nisâbüri, *el-Müstedrek*, c. IV, s. 93.

54 Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, *Abkâmü'l-Kur'ân*, c. IV, s. 1642.

55 Buhârî, "Ahkâm", 42; Ebû Davud, "İmâre", 4; Nesâî, "Bey'a", 33.

56 Kettânî, *Hz. Peygamber'in Yönetimi*, c. I, s. 150.

Resûlullâh yönetici ile yönetilenlerin arasındaki engelleri kaldırmak hususunda da çok hassastı. “Kim insanların bir işini üstlenir de zayıf ve güçsüzlerle arasına engeller koyarsa kıyamet günü de Allah onun önüne engel çıkarır”;⁵⁷ “Kim Müslümanların işini üstlenir de sonra yoksullara, haksızlığa uğrayanlara ve ihtiyaç sahiplerine kapısını kapatırsa Allah da onun ihtiyacına karşı rahmet kapılarını kapatır”⁵⁸ ve “İhtiyacını ulaştıramayan kimsenin ihtiyacını bana ulaştırın. Kim ihtiyacını ulaştıramayan kimsenin ihtiyacını bir yöneticiye ulaştırırsa, Allah kıyamet günü onun iki ayağını sâbit kılar”⁵⁹ mealindeki hadisler bu konudaki uygulamalarına işaret eder. Bu amaçla halkın arasına girer, çarşı ve pazarı dolaşır, şikâyetleri dinler ve gerektiğinde olan bitenlere müdahale ederdi. Bir işle görevlendirdiği kimselere “Müjdeleyin, nefret ettirmeyin; kolaylaştırın, zorlaştırmayın”⁶⁰ tavsiyesinde bulunurdu.

Devlet işiyle görevlendirdiği kimselerin bu vesileyle maddî menfaat sağlamlasına şiddetle karşı çıkmış ve onları sıkı bir şekilde kontrol etmiştir.⁶¹ “Kim bize âmil olmuşsa bir zevce edinsin, hizmetçisi yoksa bir hizmetçi edinsin, evi yoksa bir ev edinsin”⁶² buyuran Hz. Peygamber, kendilerine bağlanan maaştan öte bir menfaat teminini haksız bir kazanç ve hırsızlık olarak nitelemiştir.⁶³

II. Dış İlişkiler

Hz. Peygamber’in ferdî ve sosyal hayatta olduğu gibi diğer toplumlara yönelik dış siyasetindeki hareket tarzı da onun peygamberlik misyonundan ayrı düşünülemez. Ancak Batılı araştırmacılar bu konudaki başarısını da şahsî kabiliyetlerine bağlama eğilimindedirler. Medine döneminde sıkça görülen mümtaz politik hüneri modern tarihçilerce sıkça dile getirilmekte, Bedir Savaşı’nın kumandanının veya Hudeybiye Antlaşması’nı gerçekleştiren şahsiyetin entelektüel üstünlük ve fevkalade diplomatik beceriye sahip biri olduğundan kimsenin şüphe du-

57 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, c. V, s. 239.

58 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, c. III, s. 441, 480.

59 Beyhakî, *Şuabü’l-İmân*, c. II, s. 156; Taberânî, *el-Mu’cemü’l-Kebîr*, nşr. Hamdî Abdülhamîd es-Selefi, Beyrut ts. (Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî), c. XXII, s. 157; Kettânî, *Hz. Peygamber’in Yönetimi*, c. I, s. 53.

60 Müslim, “Cihâd”, 6.

61 Buhârî, “Ahkâm”, 24, 41; Müslim, “İmâre”, 7; Kettânî, *Hz. Peygamber’in Yönetimi*, c. I, s. 390-391.

62 Ebû Davud, “İmâre”, 10.

63 Ebû Davud, “İmâre”, 10; Hâkim en-Nisâbü’rî, *el-Müstedrek*, c. I, s. 406.

yamayacağına, onun dehâsına yönelik kaynaklarda apaçık olan bu feraset bakışlarının sadece münferit ışıltılardan ibaret olduğuna ve daha-sı için satırlar arasındaki esaslı noktaların okunması gerektiğine işaret edilmektedir.⁶⁴

Resûlullâh Medine'ye geldiğinde buradaki Arap kabileler bir süre sonra İslâmiyet'i benimsemişler, geriye yalnız Yahudiler kalmıştı. Onlara karşı hiçbir önyargı taşımadığını her haliyle gösteren Hz. Peygamber, Medine Vesikası'nda Müslümanlarla Yahudilerin sivil bir eşitlik statüsüne sahip olduklarını ilan etmiş, ancak kendilerine yabancı bir peygamberin hâkimi olduğu karma bir toplum (ümme) içinde eriyebilecekleri düşüncesiyle Yahudilerin üstün ırk olma ayrıcalıklarını terketmek istemedikleri bir süre sonra anlaşılmıştı. Hz. Peygamber onları bir defada İslâm'a kazandırmak gibi bir niyet taşımadığı ve sadece kendileriyle ortak bir anlaşma zemini, barışçı bir işbirliği imkânı araştırdığı halde Yahudiler Kureyş'le açık bir ittifak görüntüsü vermeden, fakat Kureyş'le yapılan savaşın konjonktürüne göre şiddeti gidip gelen bir muhalefet grubu oluşturdular.⁶⁵ Bu olumsuz tavrın giderek dozunu artırmasıyla meydana gelen güvensizlik ortamında Hz. Peygamber'in de onlara karşı tavrı değişti ve dinî olmaktan çok kendilerinin sebep olduğu siyasî, sosyal ve ekonomik sâiklerden kaynaklanan olaylar sonucu Yahudi kabileler bölgeden uzaklaştırıldı.⁶⁶ Bazı Batılı araştırmacıların, Hz. Peygamber'in hicretin ikinci yılından itibaren Yahudileri sırf Yahudi oldukları için temizleme siyaseti takip ettiği yolundaki iddiaları bu bakımdan temelsiz olup böyle bir politika onun kişiliğine asla uymaz. Yahudilerin ağızdan ağıza Kur'ân vahyini tenkitle İslâm toplumunun temelini çürütmeye yönelik gayretleri yanında Müslümanların düşmanlarına siyasî destekleri, kendilerine karşı izlenen siyasete zemin teşkil etmekteydi. Onlar düşmanca tavırlarını terk ettikleri ölçüde Resûlullâh da kendilerine karşı hoşgörülü bir tutum sergilemiştir.⁶⁷ Hz. Peygamber'in gerek antlaşmalarını bozan bu Yahudilere gerek diğer Arap kabilelerine karşı sert tedbirler alması, Kur'ân-ı Kerîm'de de ifade edildiği üzere (el-Enfâl 8/56-57) barışı bozmaya yönelik teşebbüslere asla müsamaha edilmeyeceğini göstermek içindi.

Medine'deki Müslüman varlığının Kureyş'in en önemli ticaret ve gıda ikmal yolu üzerinde büyük bir tehdit oluşturduğu, bu bakımdan

64 Buhl-Welch, "Muhammad", s. 375.

65 Rabbath, *Mahomet*, s.135.

66 Rabbath, *Mahomet*, s.136.

67 Watt, *Muhammad*, s.175.

Müslümanları kendi hallerine bırakmayacakları gayet açıktı. Nitekim hicretten hemen sonra Kureyşliler Medinelî Müslümanlara ve onların muârzı olan Araplara gönderdikleri ultiमतolarla Hz. Peygamber'i himayeden vazgeçmeye zorlamışlardı.⁶⁸ Hz. Peygamber'in amacı Mekke'yi çembere almak için eskiden beri Kureyş'le işbirliği içinde bulunan kabileleri ittifak antlaşmalarıyla kendisine bağlamak ve kuzeye giden kervan yollarını kontrol etmekte. Mümkün olduğu kadar çok sayıda müttefik edinmek, kabile içi veya kabileler arası ihtilaflardan faydalanmak Resûlullâh'ın izlediği dış siyasetin önemli bir parçasıydı. Hemen hicretten itibaren alınan askerî tedbirler ve bölgedeki kabilelerle yapılan antlaşmalarla Hudeybiye Antlaşması (6/628) öncesinde Suriye ve Irak'a giden kervan yolları kontrol altına alınmıştı. Kureyş'in ileri gelen zenginlerinden Safvan b. Ümeyye'nin bu abluka sebebiyle ticaretlerinin felce uğradığını, ne yapacaklarını bilemediklerini ve bu durumun devam etmesi halinde ellerindeki sermayeyi yiyip tüketeceklerini belirterek dert yanması⁶⁹ bu stratejinin başarısını kanıtlamaktadır. Daha sonraları Necid tarafına gönderilen bir seriyyenin esir aldığı Benî Hanife liderlerinden Sümâme b. Üsâl'in Necid ve Yemâme'den Mekke'ye tahil sevkiyatını engelleme şartıyla bırakılması⁷⁰ ve Kureyş'in düşmanı Benî Huzâa ile yapılan ittifakla da Yemen yolunun kapatılmasıyla Kureyş büyük ölçüde çevresinden tecrit edilmişti. Bu şekilde Kureyş'in iktisadî yönden zayıflatılarak direncinin kırılması, Medine'yi tehdit etmesinin engellenmesi ve onlara karşı mümkün oldukça kan dökülmeden üstünlük sağlanması amaçlanmıştı.⁷¹

Bazı ağır şartlar taşıyan Hudeybiye Antlaşması, ashâbının büyük tepkisine rağmen, gerek zor şartlarda gösterilmesi gereken fedakarlık gerekse attığı adımları geleceğe yönelik bilinçli bir plana dayandırması bakımından örnek bir ders teşkil eder. Düşmanın şaşkınlığına ve ashâbın muhalefetine rağmen Hz. Peygamber'in üstün bir ön seziiyle imzaladığı bu antlaşmayla Kureyş onu siyasî anlamda tanıdığı gibi Müslümanların Kabe ve hac konusundaki iddialarını da kabul etmişti. Ay-

68 Muhammed Hamidullah, *Hz. Peygamber'in Savaşları*, çev. Salih Tuğ, İstanbul 1982, s. 65; a.mlf., *İslam Peygamberi*, c. I, s. 217-218; Serdar Özdemir, *Hz. Peygamberin Seriyeleri*, İstanbul 2001, s. 18.

69 Vâkîdî, *el-Megâzî*, nşr. M. Jones, London 1965-1966, c. I, s. 197.

70 İbn Hişâm, *es-Sîre*, c. II, s. 639; Serahsî, *el-Mebsût*, Kahire 1330, c. X, s. 25.

71 Resûlullâh'ın Kureyş'i abluka siyaseti için ayrıca bkz. Selahattin Polat, "Hz. Peygamber'in İttifak, Teminat ve Antlaşmalarındaki Diplomatik Taktikler", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 5, (Kayseri 1988), s. 118-122.

rica Müslümanların bir yıl sonra eda ettikleri umre ibadeti de İslâm'ın Mekke'nin dinî önemi konusunda bir tehlike teşkil etmediği yolunda Mekkeliler üzerinde müspet bir etki bırakmış olmalıdır. Bu antlaşmayla sağlanan barış ortamında insanlar İslâm'ı daha yakından tanıma fırsatı bulmuş ve bunu takip eden iki yıl içinde Müslüman olanların sayısı önceki yaklaşık yirmi yılda gerçekleşenden daha çok olmuştu. Hz. Peygamber'in Mekke'ye karşı düşmanlık beslemediğini de açıkça ortaya koyan, onların önünde askerî gücünü ve ahlâkî ve manevî nüfuzunu gösterme fırsatını veren bu teşebbüs, ona gerek stratejik hareket gerek askerî taktik bakımından üstünlük sağlamıştı. Hudeybiye Antlaşması'nın müteakip yıllarda bir bir ortaya çıkacak olan müspet sonuçlarından biri de Hendek'te Kureyş, Hayber Yahudileri, Gatafân ve Benî Fezâre kabileleri arasında oluşturulan ittifakın etkisiz kılınarak Yahudilere karşı girişilecek harekatta Kureyş'in tarafsız kalmasının sağlanmasıdır. Bunu müteakip Suriye ve Irak ticaret yolu için bir tehdit teşkil eden Hayber Yahudilerine karşı düzenlenen sefer amacına ulaştığı gibi (7/628), Hendek Gazvesi başta olmak üzere devamlı surette Kureyş ve Yahudilerle işbirliği yaparak Müslümanlara zarar vermekten geri durmayan Necid'deki Gatafân kabilesi ve önemli kolu Benî Fezâre de tesirsiz hale getirildi (8/629). Ayrıca Kureyş'ten çekinen bazı kabileler Müslümanlarla antlaşma yapma imkânı buldu. Müfessirlerin çoğunluğu Hudeybiye Antlaşması'ndan sonra Medine'ye dönülürken nâzil olan Fetih Sûresi'nde Resûlullâh'a nasip kıldığı belirtilen "feth-i mübin" den (apaçık fetih, büyük fetih) maksadın bu antlaşma olduğu görüşündedir.

Hem İbrahîmî geleneğin dinî merkezi hem Kureyş'in Arap kabileleri arasındaki otorite ve prestiji sebebiyle büyük önem taşıyan Mekke'nin fethedilmesi (8/630) gerek dinî gerek psikolojik bakımdan Hz. Peygamber'in Arabistan içindeki misyonunun başarıyla tamamlandığını göstermekteydi. Ancak Mekke'nin ele geçirilip Kureyş tehdidini son verilmesi yeterli olmayıp ümmetin güvenliği için Hicaz'daki diğer kabilelerin de etkisiz hale getirilmeleri gerekiyordu. Resûlullâh bu hususta baskı metodu yerine iyi ilişki ve barışı esas almıştı.⁷² Hicaz'da kontrolün sağlanması Hz. Peygamber'e Arap Yarımadası'nın kalan kısmına da hâkim olmasının yolunu açtı. Mekke'nin fethi ve Kureyş liderlerinin diğer inananların seviyesine inmiş olması, asırlardan beri Kabe'nin cazibesine tabi olmaya alışmış kabileler arasında yeni lidere itaat hususunda tabî bir hareketin doğmasına yetti.⁷³

⁷² Rabbath, *Mahomet*, s. 181.

⁷³ Rabbath, *Mahomet*, s. 201-202.

Kureyş'in boyun eğmesi üzerine artık Resûlullâh'a karşı savaşamayacaklarını anlayan Arap kabileleri hicretin 9. yılında (630) ittifak amacıyla akın akın elçiler gönderdiler.⁷⁴ Bu heyetlerin ashâba ait bazı evlerde ağırlandıkları,⁷⁵ bu amaçla yapılan ve "Misafirler Evi" denilen bir evde konakladıkları⁷⁶ veya Mescid-i Nebevî'nin yanında kurulan çadıra indikleri⁷⁷ ve Resûlullâh'ın onları devamlı ziyaret ederek kendileriyle sohbet ettiği kaydedilir.⁷⁸ Hz. Peygamber'in devlet adamı olma istidadının, muhataplarına kolayca örnek olacak üslubu ile müzakereci maharetinin bu elçiler yılında özellikle belirgin bir mahiyet arz ettiği görülür. O Arabistan'ın dört bir yanından koşup gelen kabile heyetlerine gün boyunca İslâm'ın erdemlerini ve bir Allah inancını açıklayarak tartıştı. Nesepleri ve uzaklardaki kabilelerinin problemleri konusunda tam bilgi sahibi olduğunu göstererek kendileriyle konuştuğu misafirlerin zamani geçmiş âdet ve zihniyetlerini tasvir eden hadislerinde tatlı çizgiler mevcuttur.⁷⁹ Bu kabilelerin içinde bazen birbirine rakip alt gruplar vardı ve bunlar biri diğerinden önce davranarak birbirlerine üstünlük sağlamaya da çalışıyorlardı. Onları birbirleriyle çatışmaya girmeden başarılı bir şekilde karşılayıp göndermek de büyük bir maharet istiyordu. Bu hususta muhtemelen Hz. Ebû Bekir'in ensâb (soy) bilgisinden de faydalanılmış olmakla birlikte Resûlullâh'ın bilge kişiliğinin rolü de büyüktür.⁸⁰

Bu iltihaklar ve Yemen'deki Necran Hıristiyanlarıyla antlaşma yapılmasının ardından Arap yarımadası tamamen İslâm hâkimiyetine geçip buradan kaynaklanan tehditler bertaraf edildiyse de Arabistan dışındaki devletlerden gelen tehditler onlara karşı da tedbir almayı gerektirdi. Tebük Seferi (9/631) bu amaçla düzenlenmiştir. Bizans Sâsânîlere karşı başarı elde ederken Suriye, Filistin ve Mısır monofizitlerine karşı uyguladığı baskı sebebiyle bu bölgelerdeki nüfûzunu gittikçe kaybediyordu. Böyle bir ortamda Bizans'ın sınırı olan Tebük'e yapılan seferde Bizans ordusuyla karşılaşılmasaydı da bölgedeki Eyle Hıristiyanları ile

74 İbn Hişâm, *es-Sîre*, c. II, s. 559-560.

75 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, c. I, s. 315, 316, 332, 357-358; İbn Hacer, *el-İsâbe*, c. I, s. 286, 307-308, c. II, s. 421, c. III, s. 682, c. IV, s. 465.

76 İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medîneti'l-Münevvere*, Cidde 1399/1979, c. I, s. 235; Semhüdi, *el-Vefâ bi-Abbâri Dâri'l-Mustafâ*, Kahire 1326, c. I, s. 525.

77 İbn Hişâm, *es-Sîre*, c. II, s. 540; İbn Hacer, *el-İsâbe*, c. II, s. 45-46, 502.

78 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, c. I, s. 313.

79 Rabbath, *Mahomet*, s. 418-419; mesela bkz. Kettânî, *Hz. Peygamber'in Yönetimi*, c. II, s. 26, 49.

80 Watt, *Muhammad*, s. 213.

Cerbâ, Ezruh ve Maknâ Yahudi toplulukları ile Hicaz-Suriye kervan yolu üzerinde Hıristiyan Arap kabilelerinin oturduğu önemli bir mevki olan Dûmetülcendel itaat altına alındı. Böylece Bizans'ın nüfuz alanına girişin devamlı olacağı ortaya konuldu.

Tebük Seferi başlı başına büyük bir stratejik harekât olup Müslümanların büyük cesaret ve direncini göstermekle kalmamış, sınırlarını fiilî veya potansiyel düşmanlardan korunması hususundaki güçlü irade ve azimlerini de ortaya koymuştur. Dışta Bizans ve Arap yarımadası çevresindeki diğer devletlere, Medine'de kendi halkının güvenliğini sağlayacak güç ve iradeye sahip bir yönetim bulunduğu, içeride ise kabile reislerine ülke içi güvenliği ve barışı ihlal edecek davranışlardan sakınmaları ihtar edilmiştir.⁸¹

Hz. Peygamber'in diplomatik faaliyetleri sadece Medine'de meydana gelen müzakere ve görüşmelerle sınırlı kalmadı; hizmetindeki kâtipler vâsıtasıyla diğer ülkelerin insanlarıyla yazılı haberleşmesini sağlayan düzenli bir servis de kurdu. Bu yazışma metinlerinin çoğu kayboldu da onlarca ilk İslâm tarihi kaynaklarında yer almaktadır.⁸² Muhammed Hamidullah bunları *el-Vesâiku's-Siyâsiyye* adıyla bir kitapta toplamıştır. Resûlullâh diğer toplum ve devletlerle kurulan ilişkiler çerçevesinde imparatorlar dâhil birçok yöneticiye İslâm'a davet mektupları göndermiştir.⁸³ Bunlar arasında Arabistan çevresinde kolonileri bulunan o zamanın iki büyük gücü Bizans ve Sâsânî devletleri de vardı. Bu iki askerî ve ekonomik güçle çatışmak büyük tehlike arz etmekle birlikte Hz. Peygamber büyük bir güvenle ilâhî daveti insanlara ulaştırma misyonunu icra ediyordu. Nitekim çeyrek asır sonra bunlar ve mektup gönderilen diğer ülke topraklarının büyük kısmı İslâm hâkimiyetini tanıdı. Bazı Batılı araştırmacılar çevredeki imparatorlara mektup gönderilmesini inandırıcı bulmamakta,⁸⁴ bu rivâyetlerin modern tenkit metodlarına göre güvenilir olmadığı ve muhtemelen İslâm'ı evrensel bir din olarak göstermek veya İran ile Bizans'a yönelik savaşları onları dine davetten sonra açılmış göstererek haklı çıkarmak amacıyla sonradan ortaya konulmuş olduğunu iddia etmektedirler.

81 Afzal ur Rahman, *Muhammad as a Military Leader*, s. 51-52.

82 Rabbath, *Mahomet*, s. 419.

83 Bkz. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, c. I, s. 258-291; Buhârî, "Cihâd", 102; Kettânî, *Hz. Peygamber'in Yönetimi*, c. I, 295, 307-317, 345-346; Muhammed Hamidullah, *el-Vesâiku's-Siyâsiyye*, Beyrut 1405/1985, s. 99-109, 135-139.

84 Mesela bkz. Watt, *Muhammad*, s.177; Grunebaum, *Classical Islam: A History 600-1258*, çev. Katherine Watson, London 1970, s. 42.

Bununla birlikte bazıları bu rivâyetlerin esasta doğru olabileceğini, ancak elçilerin hepsinin aynı anda değil, farklı zamanlarda gönderilmiş olabileceğini belirtirler.⁸⁵

Dinî bir mahzur görmedikçe kendi zamanındaki diplomatik teâmül-
lere de uyan Hz. Peygamber, Bizans hükümdarına mektup gönder-
mek istediği sırada, onların mühürsüz mektupları okumadıkları hatırlatılınca mektubunu mühürleyerek yolladı.⁸⁶ Yine Araplarda âdet ol-
duğu üzere ilki Medine'ye girişi sırasında olmak üzere bütün askerî
harekâtlar sırasında bayrak veya sancak bağlatmıştı. Resûlullâh hüküm-
darlara yazdığı mektuplarda gerek kendilerine hitap gerek merâmını
ifade şekli bakımından büyük bir diplomatik dikkat ve bilgelik sergile-
diği gibi elçilerinin fevkalade bir diplomatik maharete sahip oldukları
gönderildikleri hükümdarların huzurunda yaptıkları, düşünce ve üslup
bakımından hayranlık verici konuşmalardan da anlaşılmalıdır.⁸⁷ İbn
Hudeyde, Hz. Peygamber'in elçi ve kâtiplerine dair eserinde 48 elçiy-
le ilgili bilgi verir.⁸⁸ Elçilik heyetleri geldiğinde en güzel elbiselerini gi-
yer ve ashâbın önde gelenlerinden böyle yapmalarını isterdi,⁸⁹ geri
döndüklerinde onlara azık hazırlanmasını emreder,⁹⁰ hediyelerle uğur-
lardı.⁹¹ Hediyelenin insanlar arasında düşmanlığı giderip sevgi ve
dostluğu artırdığını belirterek teşvikte bulunan Resûlullâh,⁹² yabancı

85 Watt, *Muhammad*, s. 194. Bu mektupların doğruluğuyla ilgili olarak Batılı araştırmacılar tarafından ileri sürülen iddialara cevap için bkz. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, c. I, s. 305-426; İzzeddin İbrahim, "ed-Dirâsâtü'l-Müteallika bi-Resâili'n-Nebî ile'l-Mülûk fi Asrihi", *el-Müerrihu'l-Arabî*, sy. XXIII (1983), s. 237-252.

86 Buhârî, "Libâs", 52; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, c. I, s. 471; Kettânî, *Hz. Peygamber'in Yönetimi*, c. I, s. 327-328.

87 Bkz. Süheylî, *er-Ravdü'l-Ünüf*, c. VII, s. 516-524; Kettânî, *Hz. Peygamber'in Yönetimi*, c. I, s. 334-338. Hz. Peygamber'in elçileri ve mektuplarıyla ilgili olarak ayrıca bkz. M. Ali Kapar, "Hz. Peygamber'in Diplomatik Münasebetlerine Genel Bakış", *İslâmî Araştırmalar*, sy. 5 (Ankara 1987), s. 70-78.

88 İbn Hudeyde, *el-Misbâhu'l-Mudî fi Küttâbi'n-Nebî*, I-II, Beyrut 1405/1985.

89 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, c. IV, s. 346; Muttakî el-Hindî, *Kenzü'l-Ummâl*, c. X, s. 612.

90 Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, Beyrut 1967, c. X, s. 304; Zurkânî, *Şerhu'l-Mevâhibi'l-Ledüniyye*, Kahire 1329, c. IV, s. 37.

91 Bu konudaki bilgi ve kaynaklar için bkz. Kettânî, *Hz. Peygamber'in Yönetimi*, c. II, s. 29-30.

92 İmam Mâlik, *el-Muvattâ*, "Câmi/Muhâcere", 4; Kettânî, *Hz. Peygamber'in Yönetimi*, c. I, s. 95-97.

elçilerin getirdikleri hediyeleri kabul ettiği gibi mutlaka hediye ile mukabelede bulunurdu.⁹³ İnsanların kalplerini İslâm'a ısındırmak için yardım yapması da bu çerçevededir. Hudeybiye Antlaşması öncesinde kıtlık çeken Mekke'deki Kureyş fakirlerine dağıtılmak üzere Ebû Süf-yân b. Harb'e mal gönderdiğinde onun "Bundan daha çok iyilikte ve sila-i rahimde bulunanı kim gördü? Biz kendisiyle mücadele ediyor ve kanını istiyoruz, o ise bize atıyyeler göndererek ihsanda bulunuyor" dediği nakledilir.⁹⁴ Mekke fethi sırasında, şehrin o zamanki en nüfuzlu lideri olan Ebû Süf-yân'ın evine sığınanların güven içinde olacaklarının ilanı hem onu onurlandırmış hem halk arasında müsbet bir etki bırakmıştı. Fetih sırasında ensârın sancağını taşıyan Sa'd b. Ubâde'nin bugün artık savaş günü ve haramların helal kılındığı gün, Allah'ın Mekke'nin başını önüne eğdiği gün olduğunu söyleyerek şehrin yağmalanacağını ima ettiği haberinin kendisine ulaşması üzerine Resûlul-lâh bu günün bağışlama günü olduğunu ve Allah'ın Mekke'yi asıl bugün yücelteceğini belirterek onu derhal görevden alıp yine büyük bir siyasî bilgelikle yerine oğlu Kays'ı tayin etmiş,⁹⁵ Müslümanlara en büyük düşmanlığı sergileyen Kureyş'i büyük bir âlicenaplıkla tamamen affedip şehirdeki psikolojik havayı bir anda değiştirmiş ve halkın hemen tamamı o gün ve ertesi gün İslâmiyet'i kabul etmişti. R. Bosworth Smith, Hz. Peygamber eğer o zamana kadar bir maske takmış olsaydı, herhalde onu artık çıkarmak isteyeceğini; şayet küçük amaçlar tedricen büyükleri yıksaydı veya Gibbon'un iddia ettiği gibi onun tevâzu şahsî menfaatleri tarafından yönlendirilmiş olsaydı bunun izlerini görmemiz gerektiğini; onun da ihtirasını gidereceği, şehvetini doyuracağı ve öcünü alacağı ânın artık gelmiş olduğunu belirterek bunların hiçbirinin meydana gelmediğini, Hz. Muhammed'in Mekke'ye girişi ile Marius veya Sulla'nın Roma'ya girişinin birlikte okunması ve mevcut şartların, meydana gelen tecavüzlerin ve her birinin sahip olduğu güçten faydalanmasının karşılaştırılması halinde Arabistan peygamberinin tevâzu ve âlicenaplığını takdir için daha iyi bir imkan doğacağına, Mekke'nin fethi sırasında ne sürgün listelerinin ne yağmanın ne gereksiz intikamın sözkonusu olduğuna işaret eder.⁹⁶

Hz. Peygamber, Mekke'nin fethinden sonra orada kalmayıp Medine'ye dönmekle hem en zor dönemde kendisine yardım eden ensâra

93 Kettânî, *Hz. Peygamber'in Yönetimi*, c. I, s. 353, 506, 511.

94 İbn Hacer, *el-İsâbe*, c. II, s. 505; Kettânî, *Hz. Peygamber'in Yönetimi*, c. I, s. 571.

95 Vâkîdî, *el-Megâzî*, c. II, s. 821-822.

96 Gibbon, *Mohammed and Mohammedanism*, s.142.

karşı vefa göstermiş hem de İslâm devletine merkez olan bu şehirde kalarak ümmetin birliğini koruma yönünde siyâsî bir basiret sergilemişti.⁹⁷ Ensârın Mekke fethedildikten sonra Resûlullâh'ın kendi memleketinde kalacağından büyük bir endişe duyması üzerine Hz. Peygamber “Asla! Adım[ın anlamı] ne olacak o zaman? Ben Muhammed'im, Allah'ın kulu ve elçisiyim. Ben Allah'a ve size hicret ettim; hayatım da sizinle ölümüm de sizinledir”⁹⁸ diyerek onları terk etmesinin vefasızlık olacağına ve “hamd” kökünden türeyen adıyla çelişeceğine işaret etmişti.

Hz. Peygamber'in barış ilişkileri kurmak ve barışı korumak için diğer toplum ve din mensuplarının liderleriyle, önde gelenleriyle ilişkilerinde son derece yumuşak ve cömert davranması, kendilerine itibar göstermesi de dış siyasetinin bir parçasıydı. “Bir kavmin kerîmi (lider, soylu, saygın) size geldiğinde ona ikramda bulunun”⁹⁹ mealindeki hadisi yorumlayan âlimler, bu konuda din vb. bir kriterin sözkonusu olmadığını, Resûlullâh'ın kâfir liderlere de tevâzu ile davrandığını, kendilerine ikramda bulunup mevkilerini yüce tuttuğunu belirtirler.¹⁰⁰ Bilge bir zat olan Ebrehe b. Şurahbil el-Himyerî elçi olarak geldiğinde, oturması için Resûlullâh ona kendi ridâsını sermişti.¹⁰¹ Adî b. Hâtim geldiğinde de üzerine oturması için bizzat bir yastık koymuş, bundan çok etkilenen Adî de onun yeryüzünde üstünlük ve bozgunculuk peşinde olmadığına şehâdet ettiğini belirterek Müslüman olmuştu.¹⁰² Birçok kabile lideri Resûlullâh'ın bu mütevazi ve lütufkâr tavrı sebebiyle İslâmiyet'i kabul etmiş ve kabilesi de kendisini izlemiştir.

III. Savaş ve Ordu

Gerek ahlâkî erdemleri gerekse Kur'ân'ın öğütleri doğrultusunda Hz. Peygamber başkalarıyla ilişkilerinde metot olarak iyi muameleyi tercih etmekle birlikte, kendisi ve ashâbının uğradığı saldırıların engellenmesi ilk Müslüman toplumun geleceği bakımından büyük önem ta-

97 Rabbath, *Mahomet*, s. 180.

98 Müslim, “Cihâd”, 84-86; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, c. II, s. 538.

99 İbn Mâce, “Edeb”, 19.

100 Münâvî, *Fezû'l-Kadîr*, Kahire 1357, c. I, s. 241; Kettânî, *Hz. Peygamber'in Yönetimi*, c. I, s. 166, 568-570.

101 İbn Hacer, *el-İsâbe*, c. I, s. 16.

102 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, c. I, s. 322; İbn Hişâm, *es-Sîre*, c. II, s. 580; İbn Manzûr, *Muhtasarü Târihi Dimaşk*, nşr. Rûhiyye en-Nahhâs v.dğr., Dimaşk 1404-1409/1984-1988, c. XVI, s. 294, 296.

şıyordu. Mekke döneminde Müslümanlar siyasî ve askerî bakımdan buna imkân bulamazken göçmek zorunda bırakıldıkları Medine'yi yurt edindikten sonra daha güvenli bir ortama ve Kureyş başta olmak üzere düşmanlarıyla savaşıma imkânına kavuşmuşlardı. Müslümanların Mekke'de yaşadıkları acı tecrübe askerî bakımdan güçlü olmalarını gerektiriyor, Kur'ân-ı Kerîm de düşmana karşı hazırlıklı olmalarını emrediyordu (el-Enfâl 8/60). Bu sebeple Hz. Peygamber'in Medine dönemindeki hayatı saldırganları cezalandırmak, düşman güçlerinin temerküzünü önlemek, yol ve ticaret güvenliğini sağlamak, keşif gibi çeşitli amaçlarla yapılan bir seri askerî hareket ve savaş sahne oldu.

Hz. Peygamber'in bizzat komuta ettiği gazvelerin sayısı İbn Hişâm, Vâkıdî ve İbn Sa'd'ın tespitlerine göre 27'dir.¹⁰³ Mahmud Şit Hattâb, Umretü'l-kazâ'yı da ekleyerek sayıyı 28'e çıkarır ki, bunlardan yalnız dokuzunda savaş meydana gelmiştir. Gazvelerin ilki hicretin ikinci yılı Safer ayında vukû bulan Veddân Gazvesi, sonuncusu ise dokuzuncu yılın Receb ayındaki Tebük Gazvesi'dir. Komutasını bir sahâbînin yürüttüğü ve seriyye denilen askerî birliklerin sayısı ile ilgili olarak 35, 36, 38, 47, 48, 56 ve 70'i aşkın gibi rakamlar verilmektedir.¹⁰⁴ Bu seriyyeler iktisadî ve siyasî sebeplerle Kureyş kervanlarını taciz, güvenlik, istihbarat ve keşif, İslâm'a davet, mukâbele bilmisil, hedef şaşırtma, destek, özel görev gibi çeşitli amaçlarla düzenlenmiştir. Bu sayede düşman güçleri ve planları, niyet ve hareketleri hakkında bilgi edinilmiş, insan ve madde kaynakları değerlendirilmiş, taktik avantajlar için erişilebilirlik, saklanma, levâzım kaynakları, düşmanla karşılaşma ve düşmanı pusuya düşürme imkânları bakımından çevre coğrafya tanınmıştır. Mahmud Şit Hattâb'ın tespitine göre 37 sahâbînin kumanda ettiği bu seriyyelerin ilki Hz. Hamza komutasında hicretin birinci yılı Ramazan ayında İs mevkiine, sonuncusu ise Hz. Ali komutasında onuncu yılın Ramazan'ında Mezhic'e gönderilmiştir.¹⁰⁵ Kumandanlık yapan sahâbîlerden yirmi ikisi şehid olmuştur.¹⁰⁶ Bedir Gazvesi öncesindeki ilk seriyyelerde Resûlullâh'ın yalnız muhâcirleri görevlendirmesi, Medineli ensârın Akabe biatlerinde onu kendi yurtlarında koru-

103 İbn Hişâm, *es-Sîre*, c. II, s. 608-609; Vâkıdî, *el-Megâzî*, c. I, s. 7; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, c. II, s. 5-6.

104 Şâmî, *Sübü'l-Hüdâ ve'r-Reşâd*, nşr. Mustafa Abdülvâhid vdğr., Kahire 1392-1402/1972-1981, c. VI, s. 9-12; Kettânî, *Hz. Peygamber'in Yönetimi*, c. I, s. 483-484, 568.

105 Mahmud Şit Hattâb, *Kâdetü'n-Nebî*, Dımaşk 1415/1995, s. 9-10. Bu gazve ve seriyyelerle ilgili çeşitli bilgileri içeren cetveller için bkz. *a.g.e.*, s. 646-656.

106 Mahmud Şit Hattâb, *Kâdetü'n-Nebî*, s. 19-22.

yacaklarına dair söz vermeleri sebebiyle verdikleri taahhüdün ötesinde kendilerine bir sorumluluk yüklemek istememesi, ayrıca yakından tanıdığı, sabır, bağlılık ve kabiliyetlerini denediği muhâcirleri istihdamının henüz bu durumda olmayan ensâra nisbetle daha isabetli olduğu şeklinde açıklanmıştır.¹⁰⁷

Askerlik ve savaş üzerine yazan müelliflerin başarılı bir savaş stratejisi için gerekli gördükleri organizasyon, moral, sürpriz, hücumu dayalı aksiyon, güvenlik, hareketlilik, sürat, gücün tasarruflu kullanılması, merkezî kumanda, bölge coğrafyasının askerî amaçlar için etkin kullanımı gibi temel prensiplerin Hz. Peygamber tarafından büyük bir beceri ve başarıyla uygulandığı görülmektedir. Her şeyden önce Kur'ân'da da ifade edildiği üzere (et-Tevbe 9/13) düşmanlarıyla ilk olarak savaşa başlayan o olmamıştır. Tebliğine düşmanca karşı konulması üzerine kendisi ve bağlılarını korumaya ve davetini kabul edecek kimselerin baskı altında kalmasını önlemeye çalışmış, bütün savaş stratejisini askerî operasyonlara olabilecek en asgarî düzeyde başvurmak ve can kaybını en az seviyede tutmak amacına dayandırmıştı. Askerî planlarını hazırlarken çevresel faktörleri çok iyi değerlendiren Hz. Peygamber düşmanın güç, hareketlilik, strateji ve moralini de göz önünde bulundurarak operasyonlarını düzenledi. Sürpriz saldırıların önemini ve bunun düşman ordusunun direnci üzerindeki psikolojik etkisini de çok iyi bildiğinden, düşmanın hareket ve planları hakkında gerekli malumat edinmek için kapsamlı bir sistem oluşturdu ve bu amaçla gerek çevre topraklara gerek düşman arazisine gözcü ve keşif kollarıyla savaş birlikleri yolladı. Düşmanın planları, gücü ve hareketleri hakkında bilgi edinmek için ayrıca casuslar edindi, düşmanın moralini bozacak şâyialar çıkarmak ve özel gizli operasyonlar için zaman zaman timler oluşturdu. İnsan zâyatını asgarî düzeyde tutmaya son derece önem vermesi sebebiyle askerî operasyonlar için yer seçimine ve taarruz konusunda inisiyatif elinde tutmaya büyük çaba gösterdi. Seriyelerin çoğu düşmanı ansızın ve hazırlıksız yakalayıp savaşa girmeden barışa râzı olmalarını sağlama amacını taşıyordu; zira çoğu durumda düşmanın kaçması halinde takip edilmemesini emretmişti. Kureyş'in ekonomik ablukaya alınmasının amacı da onu barışa zorlamaktı. Yine fazla kan dökülmesini önlemek için, düşmanlıktan vazgeçmeyen ve iyi önderlik yapmayan kabile liderleri öldürülerek kabilenin serbest kalması sağlanıyordu.¹⁰⁸

Zaman ve mekânın realite ve ihtiyaçlarını göz önünde bulundurarak planlarını olağanüstü bir kararlılık ve başarıyla uygulayan Resûlullâh,

107 Özdemir, *Hz. Peygamberin Seriyeleri*, s. 21.

108 Bkz. Afzal ur Rahman, *Muhammad as a Military Leader*, s. 41-47.

büyük bir bilgelik, beceri ve maharetle düşmanla savaştı, düşmanın plan ve taktiklerini etkisiz kılarak her cephede onları bozguna uğrattı. Bedir, Uhud, Huneyn ve Hendek gazvelerinde görüldüğü üzere onun stratejik harekâtından düşman büyük ölçüde etkilenmiş ve Mekke fethinde Kureyş'in halinde görüldüğü üzere bazen morali tamamen bozulmuş, irade ve kararı kalmamıştı. Hz. Peygamber her savaşta uyguladığı stratejiyle düşmana sürpriz yaptı, düşman sık sık onun kuvvetlerini kapısı önünde görüp şaşırды. Büyük harekâtlarından altısında, küçüklerin dokuzunda düşman tamamen sürprizlerle karşılaştı. Düşmanı hazırlıksız yakalamadaki başarısı o derece hayret vericidir ki, askerî seferlerinin ancak üçte biri kadarında savaş meydana gelmiştir.¹⁰⁹ Gönderdiği seriyelerin de 32'sinde düşman tamamen sürprizle karşılaşp direnemedi; karmaşa içinde ya kaçtı veya teslim oldu. Yalnız dokuzunda küçük çaplı çatışmalar, Mute'de ise savaş meydana geldi.¹¹⁰

Hz. Peygamber operasyonlarını büyük bir gizlilik içinde tuttu ve fiilen savaş alanına varıncaya dek niyetinin düşman tarafından bilinmesine imkân vermedi. Bunun için karmaşık ve bazen de aksi yol ve istikametlere yöneldi. Gerçek hedeflerinin düşman tarafından, hatta gerçekleşinceye kadar kendi emrindekiler tarafından bile bilinmemesine, düşmanı yanlış hedeflere yönlendirmeye büyük özen gösterdi. Hicretin on yedinci ayında Abdullah b. Caşş'ın kumandasında Nahle'ye bir seriyye gönderdiğinde ne yapacaklarına dair talimatın yer aldığı mektubu iki gün sonra açmasını emretmesi, Mekke fethi hazırlıkları yapılırken Suriye yönünde Batn-ı İdam'a bir askerî birlik göndermesi bu amacı taşıyordu. 10.000 kişilik büyük bir orduyla girişilen Mekke fethi sırasında Medine'de giriş ve çıkışlar kontrol altında tutulmuş, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Âişe gibi yakınları bile hazırlığın hangi amaçla yapıldığı hususunda bilgilendirilmemiş, dışarıdan orduya katılacakların Medine'ye gelmeleri yasaklanarak yol boyunca kabilelerin topraklarından geçilirken iltihakların gerçekleşmesi sağlanmış, düşman ancak İslâm ordusu Mekke'ye yakın bir yere geldiğinde işin farkına varabilmişti. Benî Lihyân Gazvesi sırasında orduyu önce kuzeye Şam'a doğru yola çıkarıp daha sonra bu kabile üzerine yürümüş, Hayber Gazvesi sırasında önce Hayber Yahudilerine yardıma giden Gatafân kabilesi toprağındaki Recî'e yönelip Gatafân ve Fezâre'nin kendi yurtlarını savunmak için geri dönmelerini sağlamış, sonra da Hayber'e doğru yol alarak ittifak kurmalarını önlemişti.

109 Afzal ur Rahman, *Muhammad as a Military Leader*, s. 48-49.

110 Afzal ur Rahman, *Muhammad as a Military Leader*, s. 50.

Savaşın bir kurnazlıktan, aldatmadan ibaret olduğunu söyleyen Resûlullâh'ın¹¹¹ Hendek Savaşı sırasında Gatafân ve Fezâre liderleriyle anlaşma yolları arayarak mevcut ittifakı dağıtmaya çalışması, Gatafân kabilesinin Benî Eşca kolundan yeni Müslüman olan Nuaym b. Mesud'u, bu durumdan habersiz Yahudiler ile Kureyş ve Gatafân kabileleri arasına asılsız sözlerle ayrılık sokmak için görevlendirmesi ve onun bu husustaki büyük başarısı¹¹² dikkate değer savaş taktiklerindedir.

Resûlullâh savaş stratejisinin bütün unsurlarını başarıyla uygularken düşmanın aynı şekilde karşılık vermesine nâdiren fırsat tanımıştır. 11 büyük 17 küçük askerî harekâta bizzat katılmış, büyüklerden 8'inde ve diğerlerinin tümünde taarruzda bulunarak inisiyatifi elinde tutmuştur. Düşmanın pozisyonunun yol açtığı zorluk sebebiyle Taif bunun bir istisnasıdır. Bedir, Uhud ve Hendek'te düşman Müslümanların üzerine gelmişse de inisiyatifi o elinde tutmuş, yüksek taktik hareketleriyle düşmanı şaşırtıp bozguna uğratmıştır.¹¹³ Tâif Kalesi kuşatmasının bir sonuç vermemesi üzerine bundan vazgeçilmiş, ancak şehir çevresindeki siyasî ve iktisadî çember etkisini kısa zamanda göstererek bir yıl geçmeden halk teslim olmak zorunda kalmıştır. Benî Süleym Gazvesi (Bahrân Gazvesi), Zû Emer Gazvesi, Zâtürnk'a Gazvesi, Benî Mustalik Gazvesi ve Katan Seferi Medine'ye muhtemel saldırılardan önce tedbir olarak düzenlenmiş, düşman ya topraklarını bırakıp kaçmış veya çatışmada mağlup olmuştur. Mekke fethinden sonra Hevâzin ve Sakîf kabilelerinin üzerine de yine Kureyş'in kaybettiği otorite boşluğunu doldurmak ve ticaret yollarına hâkim olmak için savaş hazırlığı yaptıkları haberi alınarak gidilmiştir.

Yukarıda işaret edildiği üzere Hz. Peygamber'in savaş stratejisinde insan ve mal kaybını asgarîde tutmak önemli bir amaçtı. Bu sebeple her harekâtta silahlı çatışma olmaması için özel tedbirler alır, anlaşmazlığın savaş yapmadan halli için bütün gayretini gösterirdi. Ancak mecbur kalınca savaşır ve askerlerine savaşa karışmayanları öldürmelerini emrederdi. Bütün Arap yarımadasında İslâm hâkimiyetinin sağlandığı on yıl içinde Hz. Peygamber'in katıldığı dokuz savaşta Müslümanların kaybı rivâyet farklılıklarına göre en fazla 147, düşma-

111 Buhârî, "Cihâd", 157; Müslim, "Cihâd", 17-18.

112 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, c. IV, s. 277; İbn Hişâm, *es-Sîre*, c. II, s. 229-231; Vâkîdî, *el-Megâzî*, c. II, s. 480 vd.; Kettânî, *Hz. Peygamber'in Yönetimi*, c. I, s. 544-545.

113 Afzal ur Rahman, *Muhammad as a Military Leader*, s. 49.

nın kaybı ise 288 olarak gösterilmektedir.¹¹⁴ Seriyelerde ise Müslümanların 119, düşmanın 473 kayıp verdiği kaydedilir.¹¹⁵ Serdar Özdemir'in seriyelere dair eserinde verdiği bilgilere göre Müslümanların kayıpları 160, düşmanınki 50 civarındadır. Altı kadar seriyede ise düşmandan birçok kişinin öldürüldüğü belirtilmektedir. Böylece her iki tarafın toplam kaybı en fazla 1000 civarında bir rakama ulaşmaktadır. Özel bir durumu olan Benî Kureyza'nın 600-700 olduğu rivayet edilen kayıp bunların dışındadır.

Hz. Peygamber bir kumandan olarak savaştaki en sıkıntılı durumlar karşısında bile asla paniğe kapılmamış ve aciziyet göstermemiştir. Uhud ve Huneyn gazvelerinde İslâm ordusu dağılmaya yüz tutunca serinkanlılık ve güvenini koruyarak orduyu toparlayıp yeni bir cesaretle düşman üzerine sürmüştü. Hendek Gazvesi sırasında Benî Kurayza'nın Kureyş'le işbirliği yapıp içeriden Medine'ye saldıracağı haberi üzerine ashâb büyük panik yaşarken her zamanki sükûnetini koruyan Hz. Peygamber Zeyd b. Hârise ve Seleme b. Eslem kumandasında iki seriyeye gönderip şehrin içinde devriye görevi yaptırmıştı. Böylece Kurayza Yahudileri korkarak niyetlerinden vazgeçtikleri gibi Müslümanlar da moral kazanmışlardı. Uhud Savaşı, kendilerinin dört misli olan düşmana karşı önce üstünlük sağlanmasına rağmen sonunda bir yenilgi olmakla birlikte, Kureyş'in Hz. Peygamber'i yok etmek veya Medine'deki nüfûzunu etkisiz hale getirmek amacı gerçekleşmediği gibi savaşın ertesi günü Hz. Peygamber'in yeni takviye almayıp yalnızca bu savaşa katılan Müslümanları harekete geçirerek onların peşine gitmesi, karargâh kurduğu Medine'ye 16 km mesafedeki Vâdi'l-Akik mevkiinde beş bin kadar ateş yaktırıp sabaha kadar ateşlerin söndürülmesini emretmesi, Müslümanların güçlerini koruduklarını hem Kureyş'e hem Medine'deki muhalif gruplara karşı ortaya koyan bir meydan okumaydı. Uhud Savaşı'ndan hemen sonra Ebû Seleme b. Abdüleşed, Muhammed b. Mesleme, Ukkâşe b. Mihsan, Ebû Ubeyde b. Cerrâh, Zeyd b. Hârise ve diğer bazı sahâbilerin kumandasında çevreye gönderilen ve çeşitli kabilelere baskınlar düzenleyen seriyeler de Kureyş'in başarısının ardından Müslümanlara yönelik bazı tertiplere cesaret kazanan bu kabilelere gerekli ikazı vermek amacı taşıyan taktik operasyonlardı. Mekke fethi sırasında şehre yakın bir yerde konaklayan 10.000 kişilik orduya her askerin bir ateş yakmasını emretmesi

114 Hamidullah, *Hz. Peygamber'in Savaşları*, s. 21; Afzal ur Rahman, *Muhammad as a Military Leader*, s. 50; Zafar Ali Qureshi, *Prophet Muhammad*, c. I, s. 155.

115 Afzal ur Rahman, *Muhammad as a Military Leader*, s. 50.

ve amcası Abbas'tan Ebû Süfyan'ı ordunun geçişini göreceği bir yerde alıkoymasını istemesi Mekke halkının direncini kırarak karşı koymalarını önleme amacını taşıyordu. Yine Kaza Umresi sırasında Kabe tavaf edilirken müşriklere karşı güçlü görünmek için ashâbın sağ omuzlarını açarak kısa ve süratli adımlarla çalınmış yürümelerini (*ıztıba* ve *remel*) emretmişti. Hendek Gazvesi'nin hemen ardından vakit kaybetmeksizin Benî Kureyza Yahudileri üzerine yürümekle de karşı tarafı tedbirsiz yakalamış ve rühen çökertmişti.

Resûlullâh Kur'an'ın prensipleri doğrultusunda meşrû savaş dışında savaş kabul etmediği gibi, savaşı keyfilikten çıkararak hukuka dayandırdı. Savaşın tahribatını sınırlı tutarak fiilen çatışmaya katılmayan çocuk, kadın ve yaşlı kimselerin öldürülmesini, hiyânette bulunulmasını, ahde vefasızlık gösterilmesini yasakladı.¹¹⁶ Düşmanın öldürülmesi sırasında kin ve nefret tezâhürü sayılan veya kin ve nefreti arttıracak davranışlardan sakınılmasını, iyilik ve güzelliğin şîâr edinilmesini emretti. "Öldürme konusunda insanların en iffetli (şefkatli, mürüvvetli) olanı inananlardır"¹¹⁷ ve "Allah her şeye ihsanla davranmayı yazdı (farz kıldı); o halde öldüreceğiniz zaman güzel öldürün, hayvan keseceğiniz zaman güzel kesin"¹¹⁸ sözleri ona aittir. Esir ve rehinelere iyi davranılmasını emretti, diğer milletlerin uyguladığı işkence, müslü vb. uygulamalardan askeri menetti. Hukuka aykırı bir uygulama gördüğünde düzeltti veya tazminle telafi yoluna gitti. Mesela hicretin altıncı yılında Zeyd b. Hârise komutasında Hısma mevkiine gönderdiği seriyyenin Benî Dubeyb kabilesine yanlışlıkla saldırdığı anlaşılınca Hz. Ali'yi göndermiş ve alınan ganimetler iade edilmişti.¹¹⁹ Mekke fethinden hemen sonra çevredeki kabileleri İslâm'a davet çerçevesinde bir seriyyenin başında Benî Cezîme'ye gönderilen Halid b. Velid'in, teslim olan halkın İslâm'ı seçtiklerini mahalli bir kelimeyle dile getirmeleri ve bunun anlaşılmasını sebebiyle bazı esirleri öldürmesi üzerine çok üzülen Hz. Peygamber "Allahım, Halid'in yaptıklarından beriyim!" demiş ve Hz. Ali'yi göndererek "Şu kavme git, durumlarına bak ve (onlara karşı yapılan) cahiliye devri uygulamasını ayaklarının altına al!" buyurup verilen bütün zararların tazminatını ödetmişti.¹²⁰ Birçok durumda amacı-

116 Vâkıdî, *el-Megâzî*, c. II, s. 757-758, 778, c. III, s. 1117; Özdemir, *Hz. Peygamberin Seriyeleri*, s. 97, 99.

117 Ebû Dâvud, "Cihâd", 110.

118 Ebû Dâvud, "Edâhî", 11.

119 İbn Seyyidinnâs, *Uyûnü'l-Eser*, Beyrut 1402/1982, c. II, s. 141; Vâkıdî, *el-Megâzî*, c. II, s. 559; Özdemir, *Hz. Peygamberin Seriyeleri*, s. 65.

120 İbn Hişâm, *es-Sîre*, c. II, s. 428-431.

nın dünya menfaati olmadığını göstererek, kötülüğe karşı iyilikle muamele ederek insanların saygı ve sevgisini kazandı. Mekke fethinden sonra yıllarca kendisine düşmanlık yapan hemşehrilerini toptan affederken, Hevâzin Gazvesi sonrasında kendisinden af dilenmesi üzerine 6.000 esiri, 24.000 deveyi, 40.000 koyunu ve 4.000 ukiyye (160.000 dirhem) gümüşü kendilerine iade etmişti.¹²¹ Hicretin beşinci yılında Benî Mustalik kabilesi mağlup edilip halk esir alınınca, kabile reisi Hâris b. Ebû Dırâr'ın kızı Cüveyriyye payına düştüğü sahâbî ile bir bedel karşılığında anlaşarak hürriyetine kavuşmak istemiş ve kendisine yardımda bulunması için Resûlullâh'a müracaat etmişti. Ona istediği parayı ödeyen Resûlullâh'ın kendisine yaptığı evlenme teklifini büyük bir sevinçle kabul etmesi üzerine ashâb da Hz. Peygamber'in hısımları oldukları gerekçesiyle kendi paylarına düşen esirleri karşılıksız bıraktılar. Hicretin altıncı yılında Zeyd b. Hârise komutasında Âs mevkiine gönderilen seriyye Şam'dan dönmekte olan Kureyş kervanına baskın yapıp ele geçirmişti. Hz. Peygamber'in kızı Zeyneb'in henüz Müslüman olmayan kocası Ebû'l-Âs b. Rebî bu sırada esir alınmış veya kaçarak Medine'de Hz. Zeyneb'in himayesine sığınmıştı. Bunun üzerine serbest bırakıldığı gibi kendisine emanet olarak verilen Kureyşlilere ait mallar da Resûlullâh'ın tavsiyesi üzerine gaziler tarafından ona iade edilmişti. Mekke'ye dönen Ebû'l-Âs herkese malını teslim ettikten sonra Müslüman olduğunu ilan edip Medine'ye dönmüştü.¹²² Hayber'in fethi sırasında da siyahî bir köle çoban Resûlullâh'ın huzuruna gelerek Müslüman olunca, Resûlullâh İslâm'da hıyânet olmadığını ve sürüyü sahibine götürüp teslim etmesini emredince o da sürüyü Yahudi efendisinin hisarının önüne koyup geri dönmüştü.¹²³

Hz. Peygamber başarılı bir komutanda bulunması gereken güçlü bir irade ve cesaret, sabır ve tahammül, tereddütsüz her sorumluluğu yüklenme, emri altındakileri iyi tanıma, hepsine eşit ve adil davranma, ferdi ve sosyal problemleriyle ilgilenme, zorluklara birlikte göğüs germe, güven ve saygı telkini, disiplin, süratle doğru ve tereddütsüz karar verme, yardımcılara danışma, sır saklama, soğukkanlılık, zaferle şımarmama ve yenilgiyle yılmama gibi üstün vasıflara sahipti. İnsan psikolojisine ve sosyal ilişkilere son derece önem vermiş, karşılıklı sevgi ve saygıyı, yönetici ve kumandanlara itaati, çekişme ve ayrılığa düş-

121 Hafâcî, *Nesîmü'r-Riyâz*, c. II, s. 38; Kettânî, *Hz. Peygamber'in Yönetimi*, c. I, s. 368-370, c. II, 152.

122 Vâkıdî, *el-Megâzî*, c. II, s. 554; Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ ve'r-Reşâd*, c. VI, s. 83-84; Özdemir, *Hz. Peygamberin Seriyeleri*, s. 36.

123 İbn Hişâm, *es-Sîre*, c. II, s. 344-345.

memeyi teşvik ve tavsiye etmiş, askerî harekâtlar sırasında ashâbın psikolojik ve sosyal problemleriyle ilgilenmekten geri durmayıp bir arkadaş ve dost olarak mükemmel bir kumandanlık örneği sergilemiştir

Geleneksel olarak düzenli orduların bulunmadığı Arap kabile toplumunda herkes maddî gücü çerçevesinde kendisini koruyacak silahlara sahip olup bir savaş durumunda da silahıyla orduya katılıyordu. Cengâverlik yanında kılıç ve atın bakım ve kullanımı bu sebeple önem taşıyordu. Hz. Peygamber, yine savaş durumuyla sınırlı da olsa orduyu belli bir düzen içinde oluşturmak, silahı bulunmayanlara silah temin etmek, yeni savaş teknikleri ve silahları konusunda insan yetiştirmek için tedbirler aldı. Orduya katılacak kimselerin her yıl tespitini bizzat yapıyor, ancak on beş yaşına gelmiş olanları kabul ediyor¹²⁴ ve isimlerini kaydet-tiriyordu.¹²⁵ Kadınları da gerektiğinde savaşta yiyecek ve silah taşıma, hastaların tedavisi gibi yardımcı hizmetlerde istihdam ediyordu.¹²⁶

Hz. Peygamber gelecekteki İslâm ordusu için genç kumandanları yetiştirmeye büyük önem vermiş, bizzat bulunduğu askerî hareketlardaki önderliği yanında bu savaşlar ve özellikle seriyyelerde onlara şahsî inisiyatif tanıyıp eğitmiştir. İlk yıllarda askerî harekâtlara daha çok Resûlullâh kumanda ederken ilerleyen yıllarda ağırlığın giderek bu kumandanlara kaydığı dikkat çekmektedir.¹²⁷ Hz. Peygamber, askerî eğitim ve öğretim çerçevesinde bazı sahâbileri kale kuşatmalarında kullanılan arrâde, mancınık ve debbâbe gibi savaş âletlerinin yapımını öğrenmekle görevlendirmiş, Tâif kuşatmasında mancınık kullanmıştı.¹²⁸ Hendek Gazvesi sırasında Medine'nin çevresine hendek kazımı da daha önce Araplar arasında bilinen bir şey olmayıp Selman el-Fârisî'nin tavsiyesiyle yapılan bir uygulamadır.¹²⁹ Silah temini devletin imkânları yanında büyük ölçüde bağışlarla sağlanıyordu. Hz. Ömer'in rivâyetine göre Resûlullâh fey gelirlerinden ailesinin bir yıllık nafakasını ayırdıktan sonra kalanı ile at ve silah alıyordu.¹³⁰ Bir defasında Hz. Ebû

124 Kettânî, *Hz. Peygamber'in Yönetimi*, c. I, s. 384-385.

125 Buhârî, "Cihâd", 181; Müslim, "Hac", 74; Kettânî, *Hz. Peygamber'in Yönetimi*, c. I, s. 373, c. II, s. 321.

126 Buhârî, "Cihâd", 62-68; İbn Hişâm, *es-Sîre*, c. II, s. 239; Kettânî, *Hz. Peygamber'in Yönetimi*, c. II, 179-183.

127 Bkz. Afzal ur Rahman, *Muhammad as a Military Leader*, s. 109-110.

128 İbn Hişâm, *es-Sîre*, c. II, s. 483; Vâkıdî, *el-Megâzî*, c. III, s. 927; Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ ve'r-Reşâd*, c. V, s. 560-561.

129 İbn Hişâm, *es-Sîre*, c. II, s. 216, 224; Süheylî, *er-Ravdü'l-Ünüf*, c. VI, s. 206-207.

130 Müslim, "Cihâd" 48; Tirmizî, "Cihâd", 39; ayrıca bkz. İbn Hişâm, *es-Sîre*, c. II, s. 245.

Bekir'in bütün malını, Hz. Ömer'in malının yarısını,¹³¹ Tebük Seferi'nde Hz. Osman'ın 100 deve ve yetmiş at,¹³² Abdurrahman b. Avf'ın muhtelif zamanlarda 40.000 dirhem, 40.000 dinar, 500 at ve 1500 deve¹³³ bağışladığı kaydedilmektedir. Hz. Peygamber'in o dönemde bilinen her türlü silahlı temin etmeye çalıştığı, kılıç, mızrak, ok gibi silahlar yanında zırh, miğfer, kalkan gibi âletleri de bizzat kullandığı bilinmektedir.¹³⁴ Sefer ve savaş sırasında askerlerin birbirini tanıyabilmesi için parola ve günün şartlarında üniforma sayılabilecek belli renkte sarık ve elbiseler veya kıyafete iliştirilen belli işaretler kullandırmış,¹³⁵ ayrıca ok atmaya, ata binmeyi ve yüzmeyi teşvik etmiş, bu hususlarda yarışlar düzenleyerek eğitime önem vermiştir.¹³⁶

Belli bir polis ve inzibat kuvveti olmamakla birlikte icap ettiğinde bazı İslâm düşmanlarının hem cezalandırma hem başkalarına ibret olması amacıyla öldürülmesi (Yahudi şair Ka'b b. Eşref, Yahudi lideri Ebû Râfi, Benî Lihyân'ın lideri Halid b. Süfyan veya Süfyan b. Halid'in öldürülmesi, Mescid-i Dırâr'ın yıkılması vs.), şehirde kargaşa sırasında düzenin sağlanması, bekçilik ve gözeticilik yapılması, Hz. Peygamber'i korumanın üstlenmesi ve çarşı pazarda kontrol yapılması gibi durumlarda gönüllü veya görevliler kullanıldığı bilinmektedir.¹³⁷

Hz. Peygamber disiplinli ve başarılı bir haber alma teşkilatı oluşturmuştu. Bir sefere çıkıldığında veya dönüşte gerek düşman hakkında bilgi edinmek gerekse yol güvenliğini sağlamak için keşif kolları çıkarır, kılavuz ve casuslar kullanırdı.¹³⁸ Hicret ve çeşitli askerî seferler sırasında usta kılavuzlardan faydalanan Resûlullâh'ın gerektiğinde henüz Müslüman olmamış kimseleri de kullandığı dikkat çekmektedir.¹³⁹

131 Kettânî, *Hz. Peygamber'in Yönetimi*, c. II, s. 496.

132 Halebi, *İnsânü'l-Uyûn*, Beyrut ts., c. III, s. 100; Kettânî, *Hz. Peygamber'in Yönetimi*, c. II, s. 473.

133 İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-Gâbe*, c.III, s. 483; Kettânî, *Hz. Peygamber'in Yönetimi*, c. II, s. 475, 499.

134 Kettânî, *Hz. Peygamber'in Yönetimi*, c. I, s. 518-520.

135 Kettânî, *Hz. Peygamber'in Yönetimi*, c. I, s. 499-501.

136 Kettânî, *Hz. Peygamber'in Yönetimi*, c. II, s. 158-160, 385-386.

137 Bkz. Kettânî, *Hz. Peygamber'in Yönetimi*, c. I, s. 457, 533-537.

138 Kettânî, *Hz. Peygamber'in Yönetimi*, c. I, s. 526, 538-541; Hamidullah, *Hz. Peygamber'in Savaşları*, s. 227-251.

139 Buhârî, "Menâkıbü'l-Ensâr", 45; İbn Hacer, *el-İsâbe*, c. I, s. 187, 332; Kettânî, *Hz. Peygamber'in Yönetimi*, c. I, s. 524-525.

IV. Yargı

İslâm'ın zuhûru sırasında Arabistan'da kamu düzeninin korunması, birisine yönelik zarar ve haksızlık karşısında kabile veya ailenin intikam alması sayesinde sağlanıyordu.¹⁴⁰ Hicretten sonra Müslüman toplum göçebelikten yerleşikliğe, ahlâkî ve cezaî alanda ortak toplumsal sorumluluktan ferdî sorumluluğa doğru hızlı bir değişim geçirmiş, mal ve can konusunda hukuk güvencesinin sağlanmasıyla kolektif öç ve cezalandırmaya son verilmiştir. Önceleri dinî-ahlâkî telkinler ve toplumun ortak tepkisiyle sağlanan hukuka itaat, giderek yargının kurumsal bir mahiyet kazanmasıyla siyasî otoritenin güvencesine kavuşmuştur. Ortaya çıkan siyasî-hukukî yapı küçük bir toplumun ihtiyaçlarıyla sınırlı olsa da gelecekteki Müslüman devletlerin dayandıkları fikrî temelle tutarlılıklarını sağlayacak kurumların ilk şekilleriyle bu dönemde oluşmaya başladığı görülür.

Medine Vesikası'nda anlaşmazlıkların çözüm için Hz. Peygamber'e getirileceği hükme bağlanmıştı. Hz. Peygamber zamanında Müslümanların aralarındaki anlaşmazlıkları götürecekleri resmî ve düzenli mahkemeler kurulmuş değildi. O günün şartlarında buna ihtiyaç da yoktu. İnsanlar kendi aralarında çözemedikleri problemlerini, Kur'an'ın bu konuda kendisiyle hükmedilmek üzere gönderildiğine (en-Nisâ 4/105), aralarında çıkan anlaşmazlıkları Peygamber'e getirip onun verdiği hükümleri hiçbir sıkıntı duymadan kabul etmedikçe Müslüman olamayacaklarına dair âyetler (en-Nisâ 4/65) doğrultusunda Hz. Peygamber'e getiriyorlar, o da bir hâkim gibi hüküm veriyordu. Bu vasfıyla İslâm'da ilk hâkim o idi. Onun yargı yöntemi, başka herhangi bir hâkim gibi bir yasayı yorumlayıp bir duruma uygulamak şeklinde değildi; onun hüküm verme yöntemi bu şekilde adlî-hukukî olduğu kadar yaratıcı ve teşriî bir özellik de taşırdı.¹⁴¹

Resûlullâh, kendisinin de bir beşer olduğunu, hasımların ortaya koydukları gerekçelere göre hüküm verdiğini, bir tarafın bu konuda baskın çıkması sebebiyle onun lehine hüküm vermesi ve gerçekte diğerinin haklı olması halinde bunun ateşten bir parça olduğu hususunda tarafları uyarmıştır.¹⁴² Allah'ın, adaletten sapmadığı müddetçe hâkimle birlikte olduğunu ve böyle hâkimlerin cennete, gerçeği bildiği halde haksızlık edenlerin ise cehenneme gireceklerini,¹⁴³ yargı işinde rüşvet

140 Watt, "Muhammad", s. 139.

141 Oda, "Muhammad as the Judge", s. 69.

142 Müslim, "Akdiye", 4; Tirmizî, "Ahkâm", 2.

143 İbn Mâce, "Ahkâm", 3; Tirmizî, "Ahkâm", 1.

alanların Allah'ın lanetine uğrayacaklarını¹⁴⁴ haber vermiş ve hâkimlerin aşırı açlık, susuzluk ve öfke gibi sağlıklı karar vermeyi engelleyen durumlarda hüküm vermekten sakınmalarını istemiştir.¹⁴⁵

Resûlullâh, bütün ihtilafları bizzat hükme bağlaması fiilen mümkün olmadığından, yargı görevini sahâbîlere de yaptırmış ve onları bu konuda eğitmiştir. Bunlardan biri Hz. Ömer'dir.¹⁴⁶ Resûlullâh'ın bir defasında kendisine gelen iki hasım arasında hüküm vermek üzere Hz. Ömer'i, bir başka olayda da Ukbe'yi görevlendirdiği kaydedilir.¹⁴⁷ Bir defasında da bir gayrimenkulle ilgili hüküm vermek üzere Huzeyfe b. Yemân'ı göndermişti.¹⁴⁸ Hz. Ali Yemen'e kadı olarak gönderildiğinde daha genç yaşta olduğunu ve yargı konusunda bilgisi olmadığını söyleyince Hz. Peygamber kendisine dua ederek bu görevde başarılı olacağını belirtmiş ve bazı tavsiyelerde bulunmuştu. Hz. Ali bundan sonra kadı olarak verdiği hükümlerde hiç sürçmediğini, tereddüde düşmediğini söyler.¹⁴⁹ Karâfi Resûlullâh'ın yargı görevine, şer'î hükümleri en iyi bilen, hasımların delillerini ve kurnazlıklarını en güçlü şekilde kavrayan kimseleri tayin ettiğini, "Sizin yargıda en üstün olanınız Ali'dir" sözünün anlamının da bu olduğunu belirtir.¹⁵⁰ Yemen'e ayrıca Muâz b. Cebel'i de kadı olarak gönderen Hz. Peygamber'in esasen yeni Müslüman olan bölgelere gönderdiği kimseler yöneticilik, kadılık, vergi tahsili ve öğretmenlik gibi görevleri birlikte yerine getirmektelerdi. Ancak bazen bir kişiyi belli bir görevle gönderdiği de olurdu. Bu dönemde kadılık yapanlar arasında Hz. Ebubekir, Abdullah b. Mesud, Übey b. Ka'b, Zeyd b. Sâbit, Ebû Musa el-Eş'arî, Ma'kıl b. Yesâr da anılmaktadır.¹⁵¹ Ma'kıl b. Yesâr kendi kavmine kadı olarak gönderildiğinde, bunu başaramayacağını belirtince Resûlullâh "Kasıtlı olarak haksızlık yapmadıkça, Allah kadı ile beraberdir" diyerek onu cesaretlendirmişti.¹⁵²

el-Musannef müellifi Ebû Bekir b. Ebû Şeybe'nin (ö. 235/849) *Kitâbu Akdiyeti Resûlillâh*, Mâlikî fakihî ve muhaddis İbnü't-Tallâ el-

144 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, c. II, s. 287-288.

145 Müslim, "Akdiye", 16; İbn Mâce, "Zühd", 1.

146 Tirmizî, "Ahkâm", 1.

147 Bkz. Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, c. IV, s. 195.

148 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, c. V, s. 553; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, c. I, s. 313.

149 Ebû Davud, "Akdiye", 6; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, c. I, s. 149-150; Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek*, c. IV, s. 88.

150 Kettânî, *Hz. Peygamber'in Yönetimi*, c. I, s. 417.

151 Kettânî, *Hz. Peygamber'in Yönetimi*, c. I, s. 418.

152 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, c. V, s. 26; Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek*, c. III, s. 577.

Kurtubî'nin (ö. 497/1104) *Akdiyetu Resûlillâh (Abkâmü'n-Nebî, Nevâzilü'l-Abkâmi'n-Nebeviyye)*, Hanefî fakihî Zahîrüddin Ali b. Abdülaziz el-Merginânî'nin (ö. 506/1112) *Kitâbu Akdiyetir'r-Resûl*, İbn Ebû Mervân diye bilinen Ahmed b. Abdülmelik el-İşbilî'nin (ö. 549/1154) *el-Müntehabü'l-Müntekâ* ve öğrencisi İbnü'l-Harrât el-İşbilî'nin (ö. 582/1186) bundan da faydalanarak yazdığı *el-Abkâm*, Ebû Ali Hüseyin b. Mübârek el-Mevsilî'nin (ö. 742/1341) *el-Fetâva'n-Nebeviyye fi'l-Mesâilü'd-Dîniyye ve'd-Dünyeviyye*, Sıddık Hasan Han'ın (ö. 1307/1890) *Bülûğu's-Sûl fi Akdiyeti'r-Resûl* adlı eserlerinde Hz. Peygamber'in verdiği hüküm ve fetvalar müstakil olarak toplanmıştır. İbn Kayyım el-Cevziyye *İ'lâmü'l-Muvakkı'in*'nin bu konuya ayırdığı son bölümü Mustafa Âşûr (Kahire 1980) ve Süleyman Selim el-Bevvâb (Dımaşk-Beyrut 1984) tarafından *Fetâvâ Resûlillâh*, Abdülkâdir el-Arnaût tarafından *Fetâvâ İmâmi'l-Müftîn ve Resûli Rabbi'l-Âlemîn* (Riyad 1418/1997) adıyla müstakil olarak da yayımlanmıştır. Şâmî de siyere dair büyük eserinde Hz. Peygamber'in yargı ve fetvalarına geniş yer ayırmıştır.¹⁵³

V. Eğitim ve Öğretim

Araplar genel olarak eğitim görmeyen ve okuma yazma bilmeyen (*ümmî*) bir toplumdur. Kur'ân Hz. Peygamber'in ve gönderildiği toplumun bu özelliğine işaret ettiği gibi (el-A'râf 7/157-158, el-Cum'a 62/2), kendisi de yetiştiği toplumun yazmayı ve hesap yapmayı bilmediğini belirtmişti.¹⁵⁴ Kur'ân'ın ilk nâzil olan âyetlerinin bu konudaki ihtiyaca dikkat çektiği ve okuma ve yazmanın önemini vurguladığı kabul edilir. Hz. Peygamber de Kur'ân'ın öğretileri doğrultusunda toplumu dönüştürme amacı çerçevesinde sürekli olarak insanları okuma ve öğrenmeye teşvik etti ve eğitimi bir nevi mecburî hale getirdi. Devlet yönetiminden yeme-içme ve konuşma âdabına kadar kapsamlı bir çerçevede ashâbının eğitimiyle bizzat ilgilenen Hz. Peygamber ilim meclisleri düzenledi,¹⁵⁵ kendilerine dinî bilgiler öğretmek ve sorularını cevaplamak üzere kadınlara da ayrı bir gün tahsis etti.¹⁵⁶ Kur'ân'ı öğrenmeyi ve başkalarına öğretmeyi büyük bir fazilet sayan Resûlül-

153 Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ ve'r-Reşâd*, c. IX, s. 207-463.

154 Buhârî, "Savm", 13; Müslim, "Sıyâm", 15.

155 Kettânî, *Hz. Peygamber'in Yönetimi*, c. II, s. 284 vd.

156 Buhârî, "İlim", 32, 35, 36.

lâh,¹⁵⁷ bir defasında mescide girdiğinde Kur’ân okuyup zikir yapan bir halka ile ilim öğrenilen bir halka görmüş ve ilkinde de takdir etmekle birlikte ikincisinin daha üstün olduğunu belirtmiş ve “Ben ancak öğretici olarak gönderildim” demiştir.¹⁵⁸ İşleri dolayısıyla her zaman ilim meclisinde bulunamayan sahâbiler arkadaşlarıyla nöbetleşe derslere devam ediyor, gelenler gelmeyenlere o gün öğrendiklerini aktarıyordu.¹⁵⁹ Hatta aynı mecliste bulunan bazıları, Resûlullâh’ın söylediklerini atlamamak için her biri bir kelimeyi yazmak üzere aralarında anlaşıyorlardı.¹⁶⁰ Medine’de Mescid-i Nebevî dışında ayrıca Kur’ân öğretilen bir yer olarak Mahreme b. Nevfel’in evi için *dârülkurrâ* tabirinin kullanıldığı kaydedildiği gibi,¹⁶¹ daha küçük yaşta iken Kur’ân’ı iyi öğrendiği için büyük sahâbîlere imamlık yapan temyiz yaşındaki çocuklardan söz edilir.¹⁶²

Hz. Peygamber özellikle o sırada büyük bir ihtiyaç arz eden dinî konularda bilgi sahibi olanların bunu başkalarına öğretmeleri ve diğerlerinin de bilenlerden bunları öğrenmeye çalışmalarını emrederek aksi takdirde iki grubu da sorumlu tutup cezalandıracağını belirtmişti.¹⁶³ “Allah bir kimseye hayır dilerse onu dinde kavrayış sahibi kılar”,¹⁶⁴ “Hikmet müminin yitiğidir, onu bulduğu yerde alır”¹⁶⁵ vb. sözleriyle bilgiye verdiği değeri gösteren Resûlullâh, çocuğun baba üzerindeki hakları arasında ona yazı öğretmesini de zikretmiş,¹⁶⁶ kişilerin kendi aile fertlerinin eğitimiyle ilgilenmelerini emretmişti.¹⁶⁷ Resûlullâh, kendisine Kur’ân ve dinî bilgiler öğrenmek üzere başvuranları o konuda bilgi sahibi olanlara göndererek eğitilmelerini sağladığı gibi,¹⁶⁸

157 Buhârî, “Fezâilü’l-Kur’ân”, 21.

158 Dârimî, “Mukaddime”, 32; İbn Mâce, “Mukaddime”, 16.

159 Buhârî, “İlim”, 27.

160 Heysemî, *Mecmau’z-Zevâid*, c. I, s. 46.

161 İbn Sa’d, *et-Tabakât*, c. IV, s. 205.

162 Buhârî, “Megâzi”, 53; İbn Hacer, *el-İsâbe*, c. II, s. 541; Kettânî, *Hz. Peygamber’in Yönetimi*, c. II, s. 366-367.

163 Heysemî, *Mecmau’z-Zevâid*, c. I, s. 164; Muttakî el-Hindî, *Kenzü’l-Ummâl*, c. III, s. 684-685.

164 Buhârî, “İlim”, 10; Müslim, “İmâre”, 175.

165 İbn Mâce, “Zühhd”, 15; Tirmizî, “İlim”, 19.

166 Beyhakî, *Şuabü’l-İmân*, c. VI, s. 401; Süyûtî, *ed-Dürriü’l-Mensûr*, Beyrut 1403/1983, c. IV, s. 88.

167 Buhârî, “İlim”, 31.

168 İbn Hacer, *el-İsâbe*, c. III, s. 633; Muttakî el-Hindî, *Kenzü’l-Ummâl*, c. XIII, s. 615.

kendisine gelen Arap elçilik heyetlerine, Müslüman olmalarından sonra birbirlerine Kur'ân okutmalarını, din esaslarını öğretmelerini ve müezzîn tayin etmelerini şart koşardı.¹⁶⁹ Eğitim ve öğretim konusunda ilginç bir uygulama olarak, bir genç kıza Kur'ân öğretilmesini ona öde-
necek mehir yerine saymıştır.¹⁷⁰

Hicretten önce ilk Akabe biatında bulunan Medinelî on iki kişi memleketine geri dönünce Resûlullâh onlara Kur'ân ve İslâmiyet'i öğretmek üzere Mus'ab b. Umeyr'i görevlendirdi.¹⁷¹ İslâm'ın hızlı bir şekilde Arabistan'da yayılması yeni Müslümanların din konusunda bilgilendirilmeleri ihtiyacını da beraberinde getirdiğinden bunlara İslâm'ı öğretmek üzere çevreye tek veya grup halinde öğretmenler gönderdi. Muâz b. Cebel fetihten sonra bu amaçla Mekke'de bırakılmış, yine hem bu görevle hem zekâtları toplamak için Yemen'e yollanmıştı. Daha sonra aynı görevle Yemen'e gönderilen bir diğer sahâbî de Amr b. Hazm'dır. Öğretmenlik görevi yapan sahabiler arasında Ebû Ubeyde b. Cerrâh, Râfi b. Mâlik el-Ensârî, Üseyd b. Hudayr, Halid b. Said b. Âs gibilerinin de adları geçer.¹⁷²

Mekke'nin bir ticaret merkezi olması sebebiyle orada okuma-yazma bilenler vardı. Bedir Savaşı'ndan sonra esir alınan Kureyş müşriklerinden 1000-4000 dirhem gümüş arasında değişen kurtuluş fidyesini veremeyenler, bunun yerine on Müslüman çocuğa okuma yazma öğretmeleri şartıyla salıverilmişti.¹⁷³ Muhâcirler arasında okuma-yazma bilenlerle bu uygulama sonucu öğrenenler sayesinde Medine'de okuma-yazma gittikçe gelişti. Bu amaçla çocuklara okul (*küttâb*) açıldığına dair rivâyetler nakledilir.¹⁷⁴ Medine'de halka yazı yazmakla görevlendirilenler arasında Abdullah b. Saîd b. Âsî,¹⁷⁵ Ubâde b. Sâmit¹⁷⁶ ve bir hanım öğretici olarak Ümmü Süleyman Şifâ'nın adı da geçmektedir.¹⁷⁷

Hz. Peygamber'in vahyi, yabancı ülkelere gönderdiği mektuplarını, ahidnâme ve antlaşma metinlerini, görevlilere talimatlarını, malî ve ekonomik konularla ilgili belgeler ile çeşitli özel sözleşmeleri yazan

169 Kettânî, *Hz. Peygamber'in Yönetimi*, c. II, s. 362.

170 Buhârî, "Nikâh", 50.

171 İbn Hişâm, *es-Sîre*, c. I, s. 434.

172 Bkz. Kettânî, *Hz. Peygamber'in Yönetimi*, c. I, s. 180-182.

173 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, c. II, s. 22; Süheylî, *er-Raydû'l-Ünüf*, c. V, s. 245; Kettânî, *Hz. Peygamber'in Yönetimi*, c. I, s. 187.

174 Buhârî, "Diyât", 27.

175 İbn Hacer, *el-İsâbe*, c. I, s. 344.

176 Ebû Davud, "Buyû", 37.

177 Ebû Davud, "Tıb", 18; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, c. VI, s. 372.

çok sayıda kâtibî vardı.¹⁷⁸ İbn Hudeyde *el-Misbâhu'l-Mudî fî Küttâbi'n-Nebî* adlı eserinde 44 kâtip hakkında bilgi vermekte, M. Mustafa el-A'zamî de *Küttâbi'n-Nebî* adlı çalışmasında bu sayıyı 61'e çıkarmaktadır. Bunlardan Zeyd b. Sâbit gibi bazıları Hz. Peygamber'in talimatıyla yabancı dil de öğrenmişlerdi.¹⁷⁹ Böylece Arap yazısı İslâm'ın kurduğu yeni sosyal düzenin en önemli tespit, telkin ve neşir vâsıtası olarak geliştirildi ve hicreti takip eden yarım yüzyıl içinde, daha önceki üç asırlık tarihinde olduğundan daha büyük bir tekâmül gösterdi.¹⁸⁰

Alınan tedbirlerle kısa bir sürede toplumda okuma-yazma seviyesi yükseldi, ashâbın önemli bir kısmı hayatlarını eğitim ve öğretime hasrettiler. Hz. Peygamber'den sonra İslâm hâkimiyetine giren büyük toprakları yönetecek ve toplumun karşılaştığı problemleri çözecek üstün insanlar yetişti. Bunlar yeni fethedilen topraklarda tefsir, hadis ve fıkıh alanındaki çalışmaları başlattılar, bu konularda öncülük ettiler. Hz. Peygamber zamanında fetva verecek seviyeye ulaşmış sahâbîler arasında Hz. Ebû Bekir, Ömer, Ali, Osman, Übey b. Ka'b, Muâz b. Cebel, Zeyd b. Sâbit, Abdurrahman b. Avf, İbn Mesud, İbn Ömer, Hz. Âişe, Ebû'd-Derdâ, Ebû Musa el-Eş'arî, Selman el-Fârisî ve Ammâr b. Yâsir'in adları anılmakta, bu durumdaki ashâbın sayısının yüzü aşığı ve bir kısmının verdiği fetvaların ciltleri doldurduğu bilinmektedir.¹⁸¹

VI. Ekonomi

Hz. Peygamber sosyal adaletin sadece prensiplerini koymadı, aynı zamanda gerçekleştirdi de. Getirilen ekonomik tedbirlerle zengin-fakir arasındaki uçurum mümkün olduğu ölçüde kapandı; insan tabiatıyla uygunluk içinde bir denge ve eşitlik ortamı doğdu. Fakirler zenginlerin iyiliğini ister, zenginler de fakirleri koruyup gözetir duruma geldiler.

178 Bkz. Kettânî, *Hz. Peygamber'in Yönetimi*, c. I, s. 266-276.

179 Buhârî, "Ahkâm", 40; Ebû Davud, "İlim", 2; Kettânî, *Hz. Peygamber'in Yönetimi*, c. I, s. 270, 354-356.

180 Nihad M. Çetin, "Arap: Yazı", *DİA*, c. III, s. 276.

181 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, c. II, s. 334-355; İbnü'l-Cevzî, *Telkîhu Fuhûmi Ehlî'l-Eser*, Kahire 1394, s. 440; Suyûtî, *Tedribü'r-Râvî*, Kahire 1378/1959, s. 404; Kettânî, *Hz. Peygamber'in Yönetimi*, c. I, s. 196-198, c. II, s. 487-495.

Hz. Peygamber Medine’de öncelikle müşrikler ve Yahudilerin ticaret yaptığı pazardan ayrı olarak Müslümanlar için bir pazaryeri tespit etti; oranın daraltılmamasını, sâbit yerler edinilmemesini ve vergi konulmamasını emretti.¹⁸² Böylece Müslümanlar hem karşılıklı ilişkilerinde İslâmî kuralları kolayca uygulayabilecekleri hem müşrikler ve özellikle Yahudilerin iktisadî nüfûz sahibi olmadıkları müstakil bir mekânda ticaret yapma imkânına kavuşmuşlardı. Vergi konulmaması maliyetlerin azaltılıp bu pazarın daha kârlı ve câzip hale getirilmesi, sabit yerler edinme yasağı da müteşebbisler arasında adaletin sağlanması, imtiyazlara yer verilmemesi ve çalışkanlığın özendirilmesi bakımından önem taşımaktadır.¹⁸³ Pazara mal getirenin rızıklandırıldığını, karaborsacının ise lanetlendiğini belirten Resûlullâh¹⁸⁴ ayrıca şehirlerarası mal sevkiyatı sırasında alınmakta olan iç gümrük vergilerinin (*meks*) alınmasını da yasaklayarak Medine’ye mal sevkiyatının devamlılığını sağlamaya çalıştı.¹⁸⁵ Ticaret ve alışveriş alanında aldatmaya, istismara, haksız kazanca yol açacak her türlü teşebbüsü ortadan kaldırdı. Bu çerçevede köyden şehire mal getirenlerden pazara varmadan mal alınmasını,¹⁸⁶ satın alınan malın kabz edilmeden ve yolda alınan malların pazara nakledilmeden satılmasını yasakladı ve bunu kontrol için görevliler tayin etti.¹⁸⁷ Böylece haksız rekabeti ve piyasa fiyatlarının sunî olarak yükseltilmesini engelledi. Resûlullâh’ın ayrıca devlet gelirlerinin tamamını bekletmeden gider kalemlerine harcamasıyla tedavüldeki para miktarı azamî seviyeye çıktığı gibi, sağlam sikkeleri bozmayı yasaklaması paranın mevcut değerini korumayı, mallar arasındaki takas ekonomisinde bazı sınırlamalar getirmesi de para ekonomisine geçişi hızlandırmayı ve para piyasasını güçlendirmeyi hedeflediği şeklinde değerlendirilmiştir.¹⁸⁸

İslâm toprakları genişleyip elde edilen gelirler de artınca Hz. Peygamber zekât, cizye, haraç, uşûr gibi vergileri takdir ve toplamak üzere görevliler, vergileri yazmak için özel kâtipler tayin etti.¹⁸⁹ Âmil,

182 İbn Mâce, “Ticârât”, 40; Heysemî, *Mecmau’z-Zevâid*, c. IV, s. 76; Semhûdî, *el-Vefâ*, c. I, s. 540.

183 Cengiz Kallek, *Asr-ı Saâdet’te Yönetim-Piyasa İlişkisi*, İstanbul 1997, s.191-195.

184 İbn Mâce, “Ticârât”, 6.

185 Kallek, *Yönetim-Piyasa İlişkisi*, s. 144.

186 Buhârî, “Büyü”, 68, 71.

187 Buhârî, “Büyü”, 49, 54, 55, 56; Müslim, “Büyü”, 33, 37, 38.

188 Kallek, *Yönetim-Piyasa İlişkisi*, s. 53-54.

189 Kettânî, *Hz. Peygamber’in Yönetimi*, c. I, s. 575-585.

musaddık ve sâî gibi unvanlarla anılan ve genellikle kendi kavimlerine gönderilen zekat görevlilerini eğiten Hz. Peygamber, onlara gerekli tavsiye ve talimatlarda bulunur, kendileri için bir belge yazardı. Zekâtlar toplanırken halka baskı ve haksızlık yapılmamasını,¹⁹⁰ birarada olan malların zekâttan kaçınmak için ayrılmamasını, ayrı olanların da zekât almak için biraraya getirilmemesini emrederdi.¹⁹¹ Bu tavsiyeler doğrultusunda görevliler zekât alırken hayvanın ne en semizini ne en zayıfını değil orta hallisini ayırırlar, zekât için sürtüden özellikle en semiz hayvanlar seçilmişse bunlar Resûlullâh tarafından iade edilirdi.¹⁹²

Kur'ân-ı Kerîm'de borçların yazılmasını emreden âyet (el-Bakara 2/282) doğrultusunda kâtiplerinden bazılarını insanlar arasındaki akit ve muameleleri yazmakla görevlendirmişti.¹⁹³ Hz. Peygamber'in Eslem adlı kölesini âzad etmesi,¹⁹⁴ Adâ b. Halid'e yaptığı satışa dair düzenlediği belge ile¹⁹⁵ bazı iktâ belgelerinin metni günümüze ulaşmıştır.¹⁹⁶

Hz. Peygamber, hiç kimsenin elinin emeğiyle kazandığından daha hayırlı bir şey yemediğini,¹⁹⁷ emin ve doğru tüccarın kıyamet günü peygamberler, sıddıklar ve şehidlerle birlikte olacağını belirterek¹⁹⁸ ashâbını çalışma ve ticarete, ayrıca ağaç dikimine ve ziraate¹⁹⁹ teşvik etmiştir. Kendisi de bir süre ticaretle uğraşmış, pazarlarda mal alıp satmıştı. Bu durumun müşriklerce eleştirilmesi üzerine nâzil olan âyetlerde kendilerine cevap verilmişti (el-Furkân 25/7, 20). Ashâbın önde gelenleri ticaretle uğraştılar ve büyük servetler elde ettiler. Zübeyr b. Avvâm'ın, kendisine haraç ödeyen bin kölesi olduğu, fakat bu ge-

190 İbn Hacer, *el-İsâbe*, c. I, s. 427-428; Hamidullah, *el-Vesâik*, s. 321.

191 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, c. VI, s. 68.

192 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, c. VI, s. 68, c. VII, s. 47.

193 İbn Abdürabbih, *el-İkdü'l-Ferîd*, nşr. Ahmed Emîn vdğr., Kahire 1393/1973, c. IV, s. 161; Cehşiyârî, *el-Vüzerâ ve'l-Küttâb*, nşr. Mustafa es-Sekkâ - İbrahim el-Ebyârî, Kahire 1401/1980, s. 12; İbn Hacer, *el-İsâbe*, c. I, s. 339, c. II, s. 498; Kettânî, *Hz. Peygamber'in Yönetimi*, c. I, s. 437-438.

194 Kettânî, *Hz. Peygamber'in Yönetimi*, c. I, s. 436.

195 Buhârî, "Büyü", 19; Tirmizî, "Büyü", 8; Kettânî, *Hz. Peygamber'in Yönetimi*, c. I, s. 434.

196 Kettânî, *Hz. Peygamber'in Yönetimi*, c. I, s. 296-302.

197 Buhârî, "Büyü", 15.

198 İbn Mâce, "Ticârât", 1; Tirmizî, "Büyü", 4.

199 Buhârî, "Hars", 1; Müslim, "Musâkât", 8.

lirin bir dirhemini bile harcamayıp tasadduk ettiği,²⁰⁰ bıraktığı mirasın 35-50 milyon dirhem olduğuna dair rivâyetler kaydedilir.²⁰¹ Abdurrahman b. Avf vefat ettiğinde büyük nakit yanında bin deve, üç bin koyun ve yüz at miras bırakmış,²⁰² miras bıraktığı altın külçe baltalarla kesilmişti.²⁰³ Sağlığında 40.000 dirhem, 40.000 dinar, 500 at, 1500 deve Allah yolunda tasadduk etmiş,²⁰⁴ Bedir Savaşı'na katılanlardan hayatta kalan yüz kişinin her biri için de dört yüz dinar vasiyette bulunmuştu.²⁰⁵ Hz. Osman Tebük Gazvesi sırasında orduyu bin deve ve yetmiş atla donatmış,²⁰⁶ bin dinar altın infak etmişti.²⁰⁷ Şehid edildiği sırada yağmalanan malının 30.500.000 dirhem olduğu, ayrıca 250.000 dinar, Rebeze'de bin deve bıraktığı, Birieris ve Vadilkura'da 200.000 dinar değerinde mal tasadduk ettiği kaydedilir.²⁰⁸ Talha b. Ubeydullah'ın günlük gelirinin bin vâfi (4250 gr. gümüş) olduğu,²⁰⁹ Hakim b. Hizâm'ın hac sırasında yüz bedene (deve, sığır) ve bin koyunu kurban kesecek ve yüz köle âzad edecek kadar zengin olduğu rivâyet edilir.²¹⁰ Talha b. Ubeydullah'ın Irak'tan yıllık 400-500.000 dirhem, Serât'dan 15.000 dinar civarında gelir sağladığı, ailesi için kifâyet miktarını ayırdıktan sonra kalanıyla kabilesi Benî Teym'de hiç fakir bırakmadığı, bekârları evlendirdiği, borçluların borçlarını ödemediği ve miras bıraktığı altının 10 tonu aştuğu rivâyet edilir.²¹¹ Sa'd b. Ubâde her gün Ehl-i Suffe'den seksen kişiyi yemeğe götürürdü.²¹² Zeyd b.

200 İbn Hacer, *el-İsâbe*, c. I, 546; İbn Abdülber, *el-İstiâb*, Kahire 1368, c. I, s. 583.

201 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, c. III, s. 109-110; İbn Hacer, *Fethu'l-Bâri*, nşr. Tahâ Abdür-rauf Sa'd vdğr., Kahire 1398/1978, c. XII, s. 213-215.

202 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, c. III, s.136; İbn Abdülber, *el-İstiâb*, c. II, s. 396; Kettânî, *Hz. Peygamber'in Yönetimi*, c. II, s. 91, 475.

203 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, c. III, s. 136; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, c. III, s. 485.

204 İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, c. III, s. 483; Kettânî, *Hz. Peygamber'in Yönetimi*, c. II, s. 475, 499.

205 İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, c. III, s. 484.

206 İbn Abdülber, *el-İkdü'l-Ferîd*, c. III, s. 72-73; Halebi, *İnsânü'l-Uyûn*, c. III, s. 100.

207 Tirmizî, "Menâkıb", 18; İbn Hişâm, *es-Sîre*, c. II, s. 518.

208 İbn Manzûr, *Muhtasarü Târîhi Dimaşk*, c. XVI, s. 248.

209 İbn Kuteybe, *el-Maârif*, nşr. Servet Ukkâşe, Kahire 1960, s. 231; Kettânî, *Hz. Peygamber'in Yönetimi*, c. II, s. 97.

210 Hafâcî, *İnsânü'l-Uyûn*, c. I, s. 328.

211 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, c. III, s. 221-222.

212 İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 30; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, c. II, s. 356.

Sâbit'in de 100.000 dinar tutan mal ve mülkünden başka baltalarla kesilen altın ve gümüşü vardı.²¹³

Hz. Peygamber sağlığında İslâm hâkimiyetine geçen topraklardan gelen vergilerden payına düşen büyük meblağlardan, kendisine verilen hediyelerden hiçbir şeyi kendisine bırakmadı. Ailesinin yıllık masrafını ayırdıktan sonra kalanı Allah yolunda harcadı. Büyük otoritesine ve bu zenginliğine rağmen kifâyet miktarıyla geçinir, Allah'tan kifâyet miktarı rızık ister, gösterişsiz, mütevazı bir hayat sürerdi. Bu tevâzu ve sadeliği Resûlullâh'ın karakterinin zirve güzelliği olarak nitelendiren R. Bosworth Smith,²¹⁴ onun insanüstü zorlukların üstesinden geldiğini, büyüleyici güzellikte bir hayat sürdürdüğünü, mucizevî işler başardığını, bütün Arabistan'ın saygısını kazandığını, şahsında daha önce hiçbir Arap tarafından ortaya konmayan bir ahlak örneği sergilediğini, buna rağmen kendisinin zayıf ve yanılabilir bir ölümlüden öte bir şey olduğunu asla düşünmediğini ve iddia etmediğini belirterek hayranlığını dile getirir.²¹⁵ En mahrum durumlarda bile elindeki başkalarıyla paylaştığı, bazen aylar geçtiği halde evinde ateş yanmadığı bilinen bir husustur. Şöyle buyurmuştu: “Uhud Dağı kadar altınım olsa, bir borç için saklayacağım bir dinar dışında ondan bir dinarın bile gece yanımda kalmasından hoşnutluk duymam.”²¹⁶ Resûlullâh borçlu olarak ölen kimselerin borcunu bizzat tekeffül etmiş,²¹⁷ “Eşlerimin nafakası ve âmilimin (devlet görevlisi) rızkından öte bıraktığım her şey sadakadır”²¹⁸ buyurarak vakıf yaptığı gibi, ashâbı da fakirlere yardıma ve vakıf kurmaya teşvikte bulunmuş, onlar da en değerli mallarını toplumun hizmetine vakfetmişlerdi.²¹⁹ Resûlullâh bizzat yaşayarak örnek olduğu hayırseverliği başkalarına da tavsiye ederken varlıkları ölçüsünde onları zekât ödemeye de mecburî tutmakla kısa bir zaman içinde sosyal dayanışmayı kurumlaştırmıştır.

Bu yazıda belli bir çerçevede ele alındığı üzere, Allah Resûlü bir fert olarak maddî ve manevî alanda ortaya koyduğu örnekle ferdî mükem-

213 Mes'ûdî, *Mürûcü'z-Zeheb*, nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd, Kahire 1384/1964, c. II, s. 342-343. Bu ve diğer zengin sahâbiler için bk. Kettânî, *Hz. Peygamber'in Yönetimi*, c. II, s. 472-480; Kallek, *Yönetim-Piyasa İlişkisi*, s. 231-281.

214 Smith, *Mohammed and Mohammedanism*, s. 138.

215 Smith, *Mohammed and Mohammedanism*, s. 149.

216 Buhârî, “İsti'zân”, 30; Müslim, “Zekât”, 31, 32.

217 Kettânî, *Hz. Peygamber'in Yönetimi*, c. I, s. 393.

218 Buhârî, “Vesâyâ”, 32; Müslim, “Cihâd”, 55.

219 Bkz. Kettânî, *Hz. Peygamber'in Yönetimi*, c. I, s. 585-595.

melliğin, toplum planında gerçekleştirdiği değişim ve dönüşümle de sosyal mükemmelliğin ölçülerini göstermiştir. Onun aziz hayatı, bizzat insanın kendi beşerî durumu anlaşılıp aşılmadıkça üstesinden geline-
meyecek olan bütün maddî ve manevî, bütün sosyal, siyasal, ekono-
mik, cinsel... eğilimler arasında denge ve âhengi temsil eder. O bir pey-
gamber, bir mübelliğ, bir devlet başkanı, bir lider, bir kumandan, bir
hâkim, bir öğretmen, bir tüccar, bir eş, bir baba, bir aile reisi, bir kom-
şu, bir dost ve arkadaş, hatta bir düşman olarak izlenmesi gereken mü-
kemmel örneklıği insanlığa sunmuş; Cenâb-ı Hakk'ın “Sen elbette üs-
tün bir ahlâk üzeresin”, “Biz seni yalnızca bütün âlemlere rahmet ola-
rak gönderdik”, “Kendilerine indirileni insanlara açıklaman için sana
da bu uyarıcı/hatırlatıcı kitabı (*zîkr*) indirdik”, “Biz seni (hakikatin)
bir şâhidi, bir müjdecî ve bir uyarıcı olarak gönderdik” ve “Size, hak-
kınızda tanıklık yapacak bir elçi gönderdik” hitaplarının mazharı ola-
rak, insanın varoluş amacına uygun bir hayatı nasıl gerçekleştirebilece-
đini bizzat öğretip yaşayarak gösterme ve insanların bu konuda yaratı-
cılarına karşı özür öne sürmelerine imkân vermeyecek bir tanıklık mis-
yonunu ifa etmiştir.